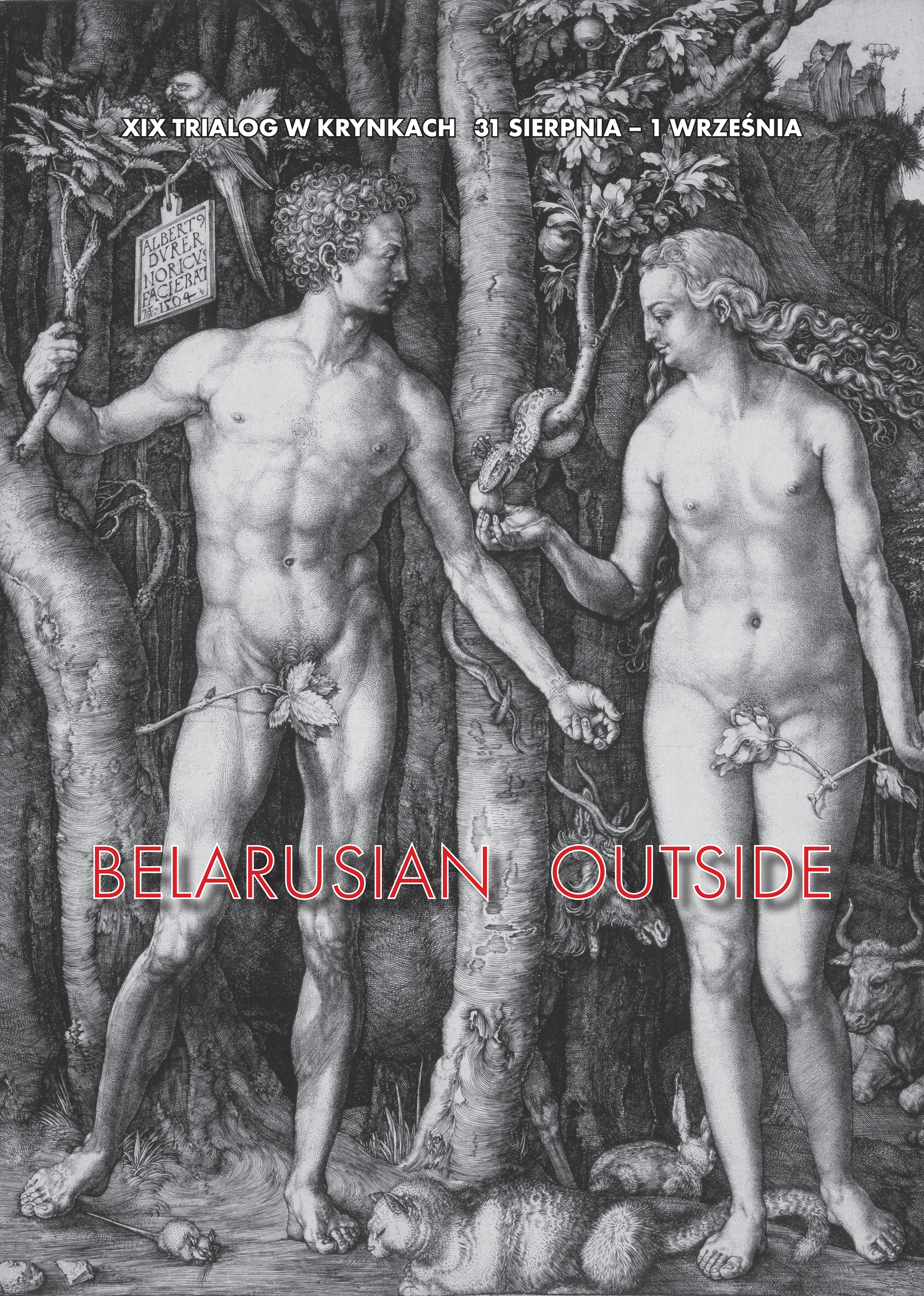

XIX TRIALOG W KRYNKACH 31 SIERPNIA – 1 WRZEŚNIA

BELARUSIAN OUTSIDE

ЯБЛЫК

Славутая медная грав'юра Альбрэхта Дзюрэра – „Адам і Ева ў раі" цудоўна ўпісваецца ў тэматыку нашага сёлетняга, трыялогавага зацікаўлення. Эдэн – райскі сад быў першабытным, самым лепшы і Божым уладкаваннем чалавека сярод усяго астатняга стварэння. Згодна Божаму Провіду, рай быў вытокавай Радзімай чалавека, ідэальным месцам для жыцця. Аднак акт непаслухмянасці званы „першародным грахом", парушэнне першазданнай чысціні, дзявоцтва і беззаганнасці сталі прычынай выгнання з раю, а гэта пацягнула за сабою страту чалавекам шчасця і набліжанасці да Бога, парушыла гарманічнае суіснаванне з прыродным светам, прынесла цяжкасці, нягоды, ліха, гараванне, хваробы і смяротнасць.

Біблія нічога нам не кажа пра канкрэтны від забароненага плоду з дрэва пазнання дабра і зла. Гэта магла быць фіга, плод фінікавай, дактылавай пальмы або нават банан, але ў найстарэйшых міфалогіях і легендах згадваецца менавіта пра яблык. Прынята лічыць, што якраз яблыкам Ева спакусіла Адама. Адам быў створаны поўным, бясполым чалавекам пасля падзеленым на дзве роўныя часткі. Толькі з таго часу яны сталі як быццам дзвюма ідэальна дапасаванымі і адзін аднаго дапаўняючымі паловамі яблыка. У „Застоллі" Платона, Зеўсу прыйшло на думку, каб непакорлівых, неўтаймаваных людзей аслабіць шляхам падзелу, але гэтым самым колькасна іх памножыць. Гэтая метафара замацавалася ў народнай абраднасці многіх этнасаў: яблык як сімвал пладавітасці але і падзелу, па сённяшні дзень нагадваецца маладажонам. У грэцкай міфалогіі, залаты яблык з надпісам „для найпрыгажэйшай" быў кінуты багіняй Ірыс падчас вяселля Тэціды і Пелеўса, што выклікала варажнечу паміж Герай, Афрадзітай і Афінай. Затым адбыўся працэс паступовай дэвальвацыі яблыка як сімвала, і ён апусціўся да ўзроўню шляхецкай і гарадской геральдыкі.

Такім чынам, яблык мае сваё сімвалічнае вымярэнне гэтак рэлігійнае, абраднае, міфалагічнае як і... палітычнае. З аднаго боку ён асацыіруецца з райскім дабрастанам і беззаганнасцю, а з другога ўказвае на падзел, варожасць, неўстрыманне і смерць. Аднак у іканаграфіі яблык, які прывёў у свет грэх і смерць змяшчаецца ў руцэ Ісуса Хрыста як прадвесце і сімвал адкуплення. Рай, першабытная Радзіма, выгнанне з раю, яблык узвышэння і падзення, каралеўскай годнасці але таксама нязгоды і адкідвання, лёгка спалучыць з прадметам нашага сёлетняга, трыялогавага зацікаўлення. Рай – наша першая Радзіма, наш зыходны пункт і канчатковая мэта нашага зямнога паломніцтва. Аднак наша зямная радзіма бадай ніколі не бывае і не бывала ні раем ні краінай, хаця б адноснага, шчасця.Часта яна ўшчэнт парваная,

перасвараная, нездаровая і з’едзеная чарвякамі. Часцей чым аб’ект мар гэты „рай” хутчэй нагадвае пекла ад якога з агідай адхіляем зрок і ад якога вельмі часта, з болем у сэрцы – уцякаем. Не трагедыя і не ганьба калі з’язджаем па сваёй волі ў пошуках чагосьці іншага ці лепшага; дабрабыту супакою, жыццёвай прасторы або перспектыў. Сапраўдная трагедыя бывае тады, калі мы вымушаныя пакінуць роднае гняздо, калі нам няма месца пад уласнай страхою, калі прызналі нас лішнімі, адкідамі, лупінамі і смеццем. Тады, далёка недасканалая Айчына, узвышаецца да рангу раю, страчанага раю.

Калі прыраўняць краіну або народ да яблыка, дык яго вонкавая абалонка, шкурка бывае вельмі часта найбольш шматколерная, прывабная, пахучая. Яна зачароўвае зрок і прыцягвае ўвагу. Гэты знешні, бачны бок плоду часта бывае не толькі самы прыгожы, але і самы вартасны. У выпадку краіны ці народу бывае таксама гэтак як з абаранкам да якога Пілсудскі прыраўняў Польшчу: „Усё, што найлепшае – па баках, а пасярэдзіне – пустэча”. Вонкавае аблічча, бачны і распазнавальны бок, неаднойчы бывае адзіным, які чужыя людзі ведаюць. Гэта неаднойчы візітная картачка краіны, яе брэнд, марка, імідж. Зняважліва ставячыся або адкідаючы шкурку мы пазбаўляемся прыцягальнай моцы ўпакоўкі і не даем зацікаўленым асобам магчымасці разабрацца наконт істотнага зместу прадмету. А зноў жа з другога боку, уласна плод і яго жыватворная, адраджальная сіла схаваная ў зярнятах, знаходзіцца ўнутры, у сярэдзіне, на месцы (паза некаторымі выключэннямі як жыды і армяне, застаецца большасць любога грамадства). У роднай краіне заўсёды застаецца духоўны цэнтр, умоўна кажучы – сэрца народу, хаця неабавязкова мазгі і яго асноўны патэнцыял. Абалонка і нутро з’яўляюцца інтэгральнай цэласнасцю. І адно і другое – важнае як імідж і сапраўдны выгляд, як шыльда і магазін, як знак і значэнне.

Васількаў, жнівень 2018
Кастусь Бандарук

■ JABŁKO

Wspaniały miedzioryt Albrechta Durera „Adam i Ewa w raju” znakomicie wpisuje się w tematykę tegorocznego Trialogu. Eden – rajski ogród był pierwotnym, optymalnym i Bożym umiejscowieniem człowieka pośród całego pozostałego stworzenia. W zamyśle Bożym raj był pierwotną Ojczyzną człowieka, optymalnym miejscem do życia. Jednak akt nieposłuszeństwa zwany „grzechem pierworodnym”, niezachowanie czystości, dziewictwa i niewinności spowodowały wygnanie z raju, banicję, a te pociągnęły za sobą utratę przez człowieka szczęśliwości i bliskości ze Stwórcą, zakłóciły harmonijne współistnienie ze światem przyrody, przyniosły trudy, znój, poniewierkę, choroby i śmiertelność.

Biblia nic nie mówi o gatunku zakazanego owocu z drzewa poznania dobra i zła. Mogła to być figa, owoc palmy daktylowej albo nawet... banan, ale w najdawniejszych mitologiach i podaniach wymienia się właśnie jabłko. Rzekomo właśnie jabłkiem Ewa skusiła Adama. Adam stworzony jako pełny człowiek został podzielony na dwie równe części i odtąd wraz z Ewą stali się jak dwie, znakomicie dopasowane i uzupełniające się, połówki jednego jabłka. W „Uczcie” Platona Zeus wpadł na pomysł by krnąbnych, nieokiełznanych ludzi przez podział zarówno osłabić, ale tym samym liczebnie ich pomnażając. To porównanie zamocowane w obrzędowości ludowej wielu narodów: jabłko jako symbol płodności, ale i podziału, jest po dziś dzień przypominane nowożeńcom.

W mitologii greckiej złote jabłko z napisem „dla najpiękniejszej" rzucone przez boginię Eris podczas wesela Tetydy i Peleusa stało się przyczyną sporu pomiędzy Herą, Afrodytą i Ateną. Jabłko po łacinie zwane 'globus cruciger' było symbolem władzy cesarskiej i królewskiej, które jednak powoli przechodziło degradację i zejście nawet do heraldyki szlacheckiej i miejskiej.

Tak więc owoc ten ma wymiar symboliczny zarówno religijny, obrzędowy, mitologiczny, jak i polityczny. Z jednej strony nasuwa skojarzenie z rajskim błogostanem i niewinnością, z drugiej wskazuje na podział, wrogość i odrzucenie oraz śmierć. Jednak w ikonografii jabłko, które sprowadziło grzech i śmierć na świat, umieszcza się w rękach Jezusa Chrystusa jako zapowiedź i symbol odkupienia.

Raj, pierwotna Ojczyzna, wygnanie z raju, jabłko wywyższenia i upadku, znak wysokiej, królewskiej godności oraz niezgody i odrzucenia łatwo daje się skojarzyć z przedmiotem naszego tegorocznego trialogowego zainteresowania. Raj jest naszą pierwotną Ojczyzną, naszym punktem wyjścia i ostatecznym celem ziemskiego pielgrzymowania. Jednak nasza ziemska ojczyzna niemal nigdy nie jest i nigdy nie była rajem ani krainą nawet względnej szczęśliwości. Często jest rozdarta, skłócona, podzielona, niezdrowa i robaczywa. Częściej niż wymarzony raj przypomina ona raczej piekło, przed którym wzdragamy się i od którego tak często z bólem w sercu po prostu uciekamy. Nie jest tragedią, gdy wyjeżdżamy z własnej woli w poszukiwaniu czegoś innego i lepszego: dobrobytu, spokoju, przestrzeni życiowej, perspektyw. Tragedią jest, gdy zostaniemy przymuszeni do porzucenia gniazda rodzinnego, kiedy zabraknie dla nas miejsca pod własnym dachem, kiedy zostaliśmy uznani za zbędnych, za odpadki, obierki, za śmieci. Wówczas daleka od doskonałości Ojczyzna nabiera rangi raju, raju utraconego.

Jeżeli przyrównać kraj albo naród do jabłka, to jego zewnętrzna otoczka, skórka jest częstokroć najbardziej kolorowa, powabna, pachnąca, przyciągająca wzrok i uwagę. Ta zewnętrzna widzialna strona owocu często jest nie tylko najpiękniejsza, ale i najwartościowsza. W przypadku kraju lub narodu również bywa jak z obwarzankiem, do którego Piłsudski przyrównał Polskę: „Wszystko, co najlepsze znajduje się na obrzeżach, natomiast w środku – pustka". Zewnętrzna, widzialna i rozpoznawalna strona jest niekiedy jedyną, jaką się zna. Jest to niekiedy wizytówka kraju, jej brand, marka, wizerunek. Lekceważąc lub odrzucając skórkę, tracimy przyciągająca moc opakowania i pozbawiamy zainteresowane osoby możliwości rozeznania co do istotnej treści przedmiotu. A z drugiej strony, właściwy owoc i jego życiodajna, odradzająca moc, ukryta w ziarnach, znajduje się w środku. Na miejscu (poza kilkoma wyjątkami jak Żydzi i Ormianie) zwykle pozostaje większość społeczeństw. W kraju ojczystym zawsze pozostaje duchowe centrum, umownie mówiąc – serce narodu, chociaż niekoniecznie mózg i jego zasadniczy potencjał. Otoczka i wnętrze są integralną całością i jedno, i drugie są ważne jak wizerunek i rzeczywisty obraz, jak znak i znaczenie.

Wasilków, sierpień 2018 rok
Konstanty Bondaruk

■ ІДЭЯ НЕ ВЕДАЕ МЕЖАЎ

Тэма сёлетняга Трыялогу наўмысна неадназначная. Справа ў тым, што неадна значным з'яўляецца і само англійскае паняцце „outside" якое адрозніваецца ад тэрміну „abroad". У прынцыпе, гэтае першае паняцце азначае, што нехта або нешта знаходзіцца „паза", „звонку", „на ўзбочыне". Па-беларуску, як дарэчы і па-польску аднак у ангельскім маўленні „аўтсайдар" адназначна схіляецца ў бок нечага або некага хто „адстае", „не паспявае", не адпавядае пэўнай цэласнасці або катэгорыі. І так у спорце аўтсайдар з'яўляецца найслабейшы гулец або каманда, апошнія ў класіфікацыі, якія адхіленыя ад далейшага спаборніцтва. Затое ў сацыялогіі гэта чалавек, які існуе на перыферыі грамадства як неўдалота, вырадак, парый, які не адпавядае агульным стандартам грамадства. Для мяне тэма „Беларусь звонку" прыводзіць на думку некалькі аспектаў на якія я хачу звярнуць увагу. На мой погляд, тэма ўказвае ў першую чаргу на:

– наяўнасць вялікай, беларускай эміграцыі і дыяспары;
– наводзіць на думку ступень прысутнасці і актыўнасці беларусаў і іх культуры ў свеце;
– указвае на факт, што Беларусь прасоўваюць і прапагандуюць у свеце гэтак даўнія як і цяперашнія выдатныя людзі ў розных дзялянках;
– Беларусь з'яўляецца аб'ектам жывога і бескарыслівага зацікаўлення і даследаванняў з боку многіх аўтарытэтных замежных беларусістаў у пары дзясяткаў важных краін свету;

– па прычыне свайго палітычнага выбару краіна з'яўляецца аўтсайдарам у многіх галінах, застаецца маргіналізаваным вырадкам і парыем.

Спрадвечная з'ява міграцыі Калі ў выпадку краіны ці народу мы кажам пра іх месца ў свеце, дык аўтаматычна прадугледжваем, што яны не абмяжоўваюцца канкрэтнай тэрыторыяй. Тут сама сабою ўзнікае думка пра расцярушанасць і міграцыю. Пад паняццем міграцыі разумеем імграцыю, эміграцыю і рээміграцыю а таксама рэпатрыяцыю. Як працэс перамяшчэння і змены месца пражывання, выезду з месца жыхарства і паходжання і прыбыцця на новае месца, міграцыя тычыцца ўсіх без аніякага выключэння народаў свету. Розніца можа тычыцца толькі маштабаў гэтай з'явы. У выпадку такой невялікай краіны як Беларусь, з няцэлымі 10 мільёнамі жыхароў, маштабы эміграцыі надта вялікія і сягаюць амаль чвэрці ўсяго насельніцтва. Найболей беларусаў жыве ў Расеі, ЗША, Украіне, Польшчы, Літве, Аўстраліі ды Ізраілі. Апрача самой Рэспублікі Беларусь, дзе беларусы складаюць 4.5 усяго насельніцтва, многія згуртаванні беларусаў знаходзяцца на Беласточчыне, на Віленшчыне, у латышкай Латгаліі, у памежных раёнах Расеі і Украіны, хаця гэта не эмігранты, а карэннае насельніцтва, аўтахтоны, якія там жывуць стагоддзямі. З большага можна сказаць, што паза межамі цяперашняй Рэспублікі Беларусь жывуць ад 2 да 3,5 мільёна людзей нейкім чынам звязаных з Беларуссю. Зараз, паза межамі Рэспублікі Беларусь жывуць і працуюць каля аднаго мільёна пераважна заробкавых эмігрантаў з чырвона-зялёным пашпартам. Цікава, што толькі летась, у 2017 годзе, польскія консульствы ў Беларусі выдалі 35 працоўных віз. Паводле сацыялагічных даследаванняў, больш як палова маладых беларусаў марыць аб тым каб з'ехаць за мяжу. Калі аднак надалей застаюцца на месцы дык толькі таму, што ў іх няма такой магчымасці. Затое старэйшыя людзі не схільныя змяняць месца жыхарства па аб'ектыўных прычынах. Іх ніхто, нідзе не чакае і нікому яны ўжо не патрэбныя. Прычыны эміграцыі бываюць:

– эканамічныя, звязаныя з пошукамі лепшага жыцця, умоўна кажучы „за хлебам";
– палітычныя, якія спрычынены пераследам палітычнай апазіцыі, Свет прыняў норму, што калі нехта дакажа факт пераследу па палітычных матывах на радзіме, якому трэба даць палітычны прытулак або згоду на жыхарства ды апеку з боку дадзенай дзяржавы. Многія беларусы пакінулі Беларусь цалкам нядаўна, пасля прэзідэнцкіх выбараў 2010 года;
– бываюць таксама рэлігійныя эмігранты, з тэрыторыі ахопленых міжрэлігійнай варажнечу, у краіны з рэлігійнай свабодай або тыя, дзе дадзенае рэлігія з'яўляецца дамінуючай;
– затое ваенныя эмігранты гэтыя тыя, якія ўцякаюць ад узброеных канфліктаў ратуючы сваё жыццё.

■ АД ДАБРА НЕ ЎЦЯКАЮЦЬ

У выпадку беларускай эміграцыі прынялося яе тлумачыць пераважна пошукам „хлеба, волі і долі”, гэтай значыць лепшага матэрыяльнага становішча, большай свабоды і агульнага паляпшэння сваёй долі. Кожная вайна, паўстанне, акупацыя або голад схілялі людзей да выезду з краіны. Самая масавая эміграцыя – 1,5 мільёна людзей, прыпадае на канец XIX – пачатак XX стагоддзя. Чарговая вялікая хваля гэта больш за чвэрць мільёна чалавек з заходняй Беларусі ў 20–30 гады XX стагоддзя. Савецкі перыяд азначаў для беларусаў рэпрэсіі, ссылкі, прымусовыя перасяленні. Наступная вялікая хваля эміграцыі гэта канец II Усясветнай Вайны. Пасляваенныя гады прынеслі масавую эміграцыю беларускіх Жыдаў, затое апошнія 20 гадоў палітычную эміграцыю. У той ці іншай ступені кожную эміграцыю трэба лічыць „прымусовай”, бо кожная ўказвае на нейкую ступень незадавальнення істотных жыццёвых патрэб, што ўзбуджае рашэнне правыезд. Людзі вырашаюць з’ехаць куды-небудзь паколькі іх важныя жаданні і памкненні былі недастаткова заспакоеныя. Рашаючыся на на выезд эмігрант у асноўным кіруецца аб’ектыўнымі ўмовамі быцця на Радзіме і супастаўляе іх з умовамі, якіх спадзяецца ў замежжы. У выніку міграцыі краіны з якіх людзі з’язджаюць губляюць працоўную сілу ды інтэлектуальны патэнцыял. Затое набываюць іх краіны, якія мігрантаў прымаюць і гэтыя краіны, як правіла, айбагацейшыя. Краінай, якая прыблізна ўжо 100 гадоў селекцыянуе іміграптаў з’яўляюцца Злучаныя Штаты. Зараз, дакладна „ адсейвае” іміграптаў таксама Аўстралія.

■ ПЛЮСЫ І МІНУСЫ ЭМІГРАЦЫІ

Калі ў прынцыпе ніхто не ўцякае ад добрага і шчаслівага жыцця і кожныя эміграцыя ў нейкай ступені прымусовая, то яе наступствы трэба разглядаць шырэй чым толькі ў катэгорыях старты льбо набыцця працоўнай сілы і інтэлектуальнага патэнцыялу. У асноўным, сацыёлагі называюць чатыры сцэнарыі якія пераважна знаходзяць прымяненне ўсім без выключэння эмігрантам пасля іх прыбыцця ў любую краіну:
– асіміляцыя, інакш поўнае адмаўленне ад роднай мовы, культурнага досведу і лучнасці з суайчыннікамі. Такая сітуацыя цягне за сабою поўнае і безагаворачнае прыняцця за свае мадэлі жыцця і культуры новай радзімы. Нашчадкі беларусаў, якія прыбылі ў Амерыку звыш 100 гадоў таму часта нават не ведаюць – адкуль паходзілі іх дзяды і прадзеды. Нават іхнія прозвішчы, якія маглі б указваюць на нацыянальнасць цалкам альбо часткова змяніліся пад мясцовую манеру.
– сепаратызм або жаданне захаваць як мага болей традыцыі, і каштоўнасці сваёй сапраўднай Радзімы. Такая пазіцыя вядзе да жыцця ў сваёй малой групе, своеасаблівым гета. Фанатычнае ўзвышэнне сваёй уласнай культуры і бясконнае падкрэсліванне сваёй адметнасці робіць немагчымы паўнавартасны ўдзел у жыцці дадзенай краіны. Калі сепаратызм дадаткова спалучаны з перакананнем аб вяршэнстве сваёй рэлігіі і маралі разам з пагардай для разняволенага ладу жыцця ў дадзенай краіне, гэта дасканалы грунт для экстрэмізму, у прыватнасці ісламскага.
– інтэграцыя або спроба аб’яднання лепшых рыс, якія былі ў культуры сваёй сапраўднай Радзімы і знаходзяцца ў культуры краіны пражывання. Гэта жаданая процілегласць сепаратызму, але палітыка мультыкультуралізму, прынамсі, у Заходняй Еўропе, не здала экзамену.
– маргіналізацыя або адмаўленне ад абедзвюх культур, паступовая дэградацыя асобы і стан грамадскага сіроцтва. Гэта самы трагічны вынік эміграцыі калі чалавек жыве ў стане ізаляцыі і адчужанасці, бо адно страціў а другога не прыдбаў. Шматтакіх неўдалотаў знаходзіцца сярод шматэтнічных груп бамжоў.

У выпадку беларускіх эмігрантаў, калі не разыходзіцца пра цалкам іншую часовую, заробкавую працу ў суседніх краінах, яны амаль на ўсе 100% падлягаюць або асіміляцыі альбо інтэграцыі. Гэтак было ў мінулым і гэтак сітуацыя выглядае зараз. У пераважнай большасці выпадкаў мэта эміграцыі бывае дасягнутай: за мяжою жывецца больш заможна, спакайней, з большай стабільнасцю і бяспекай. Ёсць магчымасць самарэалізацыі. Праўда, ёсць цяжкасці з адаптацыяй да новых рэалій, ёсць туга за Радзімай, сям’ёю, бываюць разарваныя сужонствы, разводы і разрыў сямейных сувязяў. Аднак з цягам часу адчуванне страт становіцца ўсё меней балючае і ўрэшце цалкам знікае, асабліва ў выпадку асоб, якія маюць магчымасць перыядычна наведваць блізкіх і родных на Радзіме. Аднак для гэтай самой Радзімы эмігранты з’яўляюцца страчанымі назаўжды, паколькі рээміграцыя, вяртанне

з чужыны здараецца вельмі рэдка. Чатыры гады таму, 16 чэрвеня 2014 года, пасля 15 гадоў кансультацыі, Беларусь нарэшце прыняла закон „Аб беларусах замежжа". Улады разлічваюць на тое, што эмігранты стануць амбасадарамі сваёй краіны ў свеце, што будуць спрыяць выпраўленню яе іміджу ў свеце і ажыўленню гандлёвых сувязяў ды прыцягненню замежнага капіталу. У замен прэзідэнт, урад і собныя міністэрствы абяцалі спрыяць захаванню эмігрантамі сваёй мовы і культуры. Дакумент неверагодна слабы і бязглузды, непрадуманы і чыста дэкларатыўны. Гэтак як і за савецкім часам, стаўленне да эмігрантаў у лукашэнкаўскай Беларусі непрыязны, насцярожаны як да дысідэнтаў, людзей ідэйна чужых. Закон няварты паперы на якой ён быў надрукаваны. Краіна не можа дапамагаць у захаванні беларускасці за мяжою, калі ў сябе на месца займаецца чымсьці цалкам процілеглым. Апрача таго, беларуская эміграцыя, асабліва новая, слаба арганізаваная, адносна бедная і пазбаўленая ўплываў, чаго нельга сказаць пра Жыдаў, выхадцаў з Беларусі. Па-другое, калі цягам апошніх 25 гадоў нехта з'ехаў з Беларусі за хлебам або па палітычных матывах, дык хутчэй за ўсё не захоча мець справу з краінай надалей беднай і надалей кіраванай тым жа самым чалавекам. Такім чынам для беларусаў эміграцыя гэта як правіла падарожжа ў адзін бок.

■ БЯЗ'ІДЭЙНАСЦЬ РАЎНАЗНАЧНАЯ З ДЭНАЦЫЯНАЛІЗАЦЫЯЙ

Усе без выключэння даследчыкі беларускай эміграцыі згодныя адносна мізэрнай нацыянальнай свядомасці беларусаў. У мінулым, калі не было сваёй нацыянальнай дзяржавы, беларусам не было з кім сябе атаясамліваць. У такой сітуацыі, кожны выдатны беларус аўтаматычна лічыўся выдатным расейцам або палякам ці жыдам. У эміграцыі беларусы вельмі часта далучаліся да больш шматлюдных і лепей арганізаваных расейцаў, палякаў і ўкраінцаў. З гэтымі апошнімі па сённяшні дзень дзень у беларусаў найвялікшай згода і ўзаемаразуменне. Усе хто выехаў за мяжу да пачатку I сусветнай вайны як непісьменныя сяляне, выключна " за хлебам" імгненна асіміляваліся і зніклі як асобная этнічнай група. Як пісаў эмігранцкі палітычны дзеяч і публіцыст – Зянон Пазняк „некалі амаль уся 14-я вуліца на Мангэтане размаўляла па-беларуску. Аднак будучы малаграматнымі рабочыя і сяляне хутка расталі ў амерыканскім тыглі ўжо ў першым пакаленні, сталі 'угнаеннем гісторыі', сыравінай для біялагічнага і генетычнага існавання амерыканцаў, спажывецкім рынкам для чужых". Таксама ў міжваенны перыяд, палітычная эміграцыя гуртавалася бліжэй роднага краю, у Чэхаславаччыне, Літве, Латвіі, затое заробкавая эміграцыя з'язджала далей на захад, пераважна ў абедзве Амерыкі. У 1921 годзе ў Н'ю Ёрку быў заснаваны Беларускі Народны Камітэт і Беларускае Прэсавае Бюро, а ў 1923 годзе ў Чыкага з'явілася Беларуска-амерыканскае Народнае Задзіночанне. Аднак вынік іх працы быў мізэрны. Яны не здолелі падштурхнуць дыяспару да палітычнай актыўнасці. На жаль, з улікам невялікай нацыянальнай свядомасці, без павагі да роднай мовы, без этнічнай салідарнасці і лучнасці са старой радзімай, без належнай кансалідацыі і арганізаванасці, нешматлікія беларускія арганізацыі не здалі экзамену на выжыванне.

Цалкам іншая была пасляваенная эміграцыя ў 40. гады. Напрыканцы і пасля заканчэння II Усясветнай вайны, у заходняй Еўропе апынулася каля 300 тысяч беларусаў, як правіла гарачых патрыётаў, людзей у асноўным маладых і актыўных. Хаця частка з іх супрацоўнічала з немцамі, аднак выключна з па-трыятычных меркаванняў, у спадзяваннях, хоць наіўных ды ілюзорным на стварэнне незалежнай Беларусі. З лагераў для перамешчаных асоб яны пераважна трапілі ў Вялікую Брытанію, ЗША, Канаду і Аўстралію. Не маглі ж яны вярнуцца ў савецкую Беларусь на непазбежную смерць!. У замежжы яны стварылі моцныя, актыўныя арганізацыі такія як Задзіночанне беларусаў Вялікай Брытаніі, Беларуска-амерыканская Асацыяцыя або „Беларускі Саюз Моладзі ў Канадзе". Некаторыя арганізацыі створаныя адразу пасля вайны альбо крыху пазней дзейнічаюць па сённяшні дзень.

Зараз, як мінімум 44 беларускія арганізацыі актыўна дзейнічаюць у 24 краінах: у Аргентыне, Аўстраліі, Балгарыі, Бельгіі, Вугоршчыне, Швейцарыі, Эстоніі, Швецыі, Чэхіі, Францыі, Узбекістане, Украіне, Расеі, Польшчы, Малдове, Літве, Латвіі, Канадзе, Казахстане, Ізраілі, ЗША, Грузіі, Нямеччыне і ў Вялікай

Брытаніі. У прыватнасці, Беларускі Саюз у Польшчы заснаваны 2е гадоў таму з'яўляецца федэрацыяй 7 – мі меншых арганізацыі. У Канадзе мае сваю сядзібу Рада Беларускай Народнай Рэспублікі створанай 100 гадоў таму. Абсалютна ўнікальнай установай з'яўляецца Беларускай Бібліятэка і Музей імя Францыска Скарыны ў Лондане, дзе сабрана 40 тысяч тамоў кніг, газет і часопісаў. Аднак будучыня гэтых арганізацыі няпэўная з гэтай прычыны, што найноўшая хваля эміграцыі з Беларусі гэта людзі, як правіла добра адукаваныя і крутыя, але беларускасці ў іх няшмат. Старшыня Федэральнай Рады беларусаў Аўстраліі – Яўген Груша лічыць, што новых эмігрантаў Беларусь не цікавіць. „Іх цікавяць долары. Усе яны русіфікаваныя, перакананыя, што без Расеі Беларусь не пражыве. Як мы можам перадаць ім штурвал кіравання нашымі арганізацыямі" – кажа Спадар Груша.

Аднак цалкам процілеглае меркаванне выказаў Павал Севярынец. „Эміграцыя, гэты дыстыляцыя беларускасці да чысціні слязінкі. У чужым асяроддзі, без апірышча ў выглядзе роднай зямлі, без матэрыяльнай прымесі, ідэал далёкай Беларусі становіцца выключна ўзнёслы, светлы, у ўрэшце рэшт – духоўны". З маіх асабістых назіранняў таксама вынікае, што эміграцыя, асабліва без магчымасці вяртання, узбуджае патрыятычныя пачуцці ў людзей, якія дагэтуль не атаясамлівалі сябе з беларускасцю. На чужыне, прынамсі ў адносна далёкай Амерыцы, існуе моцная патрэба атаясамлівання сябе з нейкім народам, хаця неабавязкова з дзяржавай.

■ ШТО ЭМІГРАЦЫЯ ДАЛА БЕЛАРУСІ?

Хаця стаўленне да эміграцыі ў Беларусі цягам дзесяцігоддзяў было варожае і надалей застаецца насцярожаным, недаверлівым, трохі пагардлівым, непрыязным як да дэзерціра, рэнегата альбо некага, хто выбраў лёгкі хлеб, то эмігранты неверагодна ўзбагацілі беларускую культуру і расславілі яе ў свеце. Пацверджаннем гэтаму з'яўляецца рэакцыя на зборнік вершаў Наталлі Арсенневай „Пад блакітным небам". У часопісе „Полымя" у 1927 годзе літаратурны крытык пісаў: „Н. Арсеннева – не наша, савецкая паэтка, але яна належыць да беларускай культуры незалежна ад месца яе ўзнікнення, уваходзіць у агульную плынь беларускага культурнага развіцця". Шмат напісаў пра творчасць паза межамі краіны Барыс Сачанка ў сваёй кніжцы „Беларуская эміграцыя" выдадзенай у Мінску ў 1991 годзе. Аднак кніжка ў значнай ступені скажоная савецкай прадузятасцю ў дачыненні да эміграцыі, хаця самых фактаў аўтар не не перайначвае. Сачанка цалкам слушна лічыў, што заслуга эміграцыі найбольш заўважная ў галіне літаратуры і выдавецтваў.

Калі ў 1867 годзе царскія ўлады забаранілі пісаць і выдаваць па-беларуску, кнігі пачалі выходзіць у Лондане, Парыжы, Кракаве. Ён пералічвае многіх беларускіх паэтаў і празаікаў, вучоных, спевакоў, кампазітараў і іншых, якія жылі або надалей жывуць у эміграцыі. Іх спадчына несумненна з'яўляецца важнай часткай беларускай культуры, хаця на Радзіме яна мала даследваная і невысока ацэньваная. Тут варта прыгадаць, што што Інстытут Беларускай Гісторыі і Культуры выдае цыкл брашур пад назвай „100 знакамітых дзеячаў беларускай культуры". Прызнаюся, што ў выпадку некаторых асоб іх сувязь з беларускай культурай невялікая або моцна перабольшаная. Будучы пераважна грамадзянамі Расейскай Імперыі,паходзячы з польскай шляхты, яны пераважна працавалі на расейскую або польскую культуру. Я асабіста лічу, што само месца нараджэння або некаторы час дзейнасці на тэрыторыі Беларусі ці навукова-даследчыцкая зацікаўленасць беларускай тэматыкай не сведчыць пра іх беларускасць.

Апрача таго я лічу, што сярод выдатных дзеячаў беларускай культуры абавязкова павінны знайсціся знакамітыя дзеячы ранейшыя за Францыска Скарыну. Тут я маю на ўвазе ў прыватнасці Еўфрасінію Полацкую, праваслаўную манашку-асветніцу з XII стагоддзя, першую святую-жанчыну на ўсходне-славянскіх землях. Таксама ў XII стагоддзі жыў знакаміты праваслаўны іерарх Кірыла Тураўскі названы „рускім Залатавустам". Надта заслужаны для беларускай культуры быў Сымон Будны, аўтар беларускага перакладу Катэхізісу з 1562 года. Справу Скарыны працягвалі: Васіль Цяпінскі і яшчэ адна праваслаўная святая, княжна Сафія Слуцкая.

Тым не меней, якраз месца нараджэння стала вырашальнай прыкметай прыналежнасці да беларускага народу для аўтараў амерыканскага праекту „Пантэон сусветных знакамітасцей" створана га паводле ўвагі прысвечанай ім у электронных медыях. У першай 20-тцы знайшліся: Адам Міцкевіч, ізраільскі палітык – Шымон Пэрэс, савецкі псіхолаг – Леў Выгоцкі, славуты мастак – Марк Шагал, ізраільскі палітык Мэнахі Бэгін, вялікі князь літоўскі і польскі кароль – Станіслаў Панятоўскі, савецкі рэвалюцыянер і бальшавіцкі дзеяч – Фелікс Дзяржанскі, навуковец і лідар сіянісцкага руху – Хаім Вейцман, польскі рэпарцёр і пісьменнік – Рышард Капусцінскі, савецкі дыпламат – Андрэй Грамыка, амерыканскі эканаміст Сайман Кузнец, паэт Янка Купала, французскі скульптар – Осіп Задкін, амерыканскі кампазітар – Ірвінг Бэрлін, мастак і стэнограф – Лявон Бакст, прэзідэнт Беларусі – Аляксандр Лукашэнка, французскі мастак – экспрэсіяніст – Хаім Суцін, ізраільскі палітык Іцхак Шамір, ізраільскі грамадскі дзеяч Эліазар Бэн-Егуда, ізраільскі пісьменнік і палітык – Залман Шазар.Жыдоўскага паходжання быў таксама народжаны ў віцебскай губерні беларускі і савецкі скульптар Заір Азгур. З вышэй пералічанага спісу вынікае, што беларуская зямля найбольш паслужыла Ізраілю, а многія вядомыя ў свеце людзі выдатныя людзі народжаныя ў Беларусі былі жыдоўскага паходжання, хаця і ўзбагацілі яны культуру некалькіх краін.

Калі аднак прыняць іншую метадалогію і пункт гледжання, дык да выдатных асоб звязаных з Беларуссю трэба далучыць у прыватнасці Тадэвуша Касцюшку, вельмі заслужанага гэтак для Польшчы як і для ЗША. Ігнат Дамейка, вялікі вучоны, нацыянальны герой Чылі нарадзіўся на Гарадзеншчыне і першыя 30 гадоў жыў на Радзіме. Вялікі геолаг і даследчык Сібіры – Ян Чэрскі свае маладыя гады правёў на роднай Віцебшчыне. З гэтай самай вобласці паходзіў знакаміты савецкі канструктар – Павал Сухой. Затое народжаны ў Магілёве Мікалай Судзілоўскі (Nicholas Russel) маладосць правёў на Радзіме перш чым рушыў у свет і апынуўся на Гаваях.

З другога боку трэба памятаць, што большасць выдатных беларусаў не была на ўсё жыццё прывязаная да месца свайго нараджэння і мела больш або менш эмігранцкі досвед. Пачынаючы з вялікага Францыска Скарыны і канчаючы лаўрэаткай Нобелеўскай Прэміі – Святланай Алексіевіч, таксама палітык, грамадскі дзеяч і літаратар – Зянон Пазняк ці вялікі пісьменнік – Васіль Быкаў, а таксама многія вядомыя людзі, жылі або надалей жывуць паза межамі Рэспублікі Беларусь. Для многіх з іх эміграцыя ў бліжэйшае ці далейшае замежжа была жыццёвай неабходнасцю або ратаваннем ад ад смерці і зняволення. Для яшчэ іншых эміграцыя дала патрэбныя ўмовы для жыцця і развіцця іх таленту. Былі людзі, якія ні за што ў свеце не пагадзіліся б пісаць па-расейску. Без эміграцыі іх талент быў бы цалкам змарнаваны.

XX стагоддзе прынесла Беларусі пэўную форму дзяржаўнасці аднак з усімі пертурбацыямі як наступствам палавінчатых і няздзейсненых нацыянальных памкненняў. На кароткі час з'явілася Беларуская Народная Рэспубліка. Пасля яе была створаная Савецкая БССР аддзеленая ад заходняй Беларусі ў складзе Польшчы. На долю беларусаў народжаных у канцы XIX і пачатку XX стагоддзя выпала не толькі адраджэнне „нашаніўскай пары", але таксама драма бальшавіцкага перавароту, камуністычныя і санацыйны рэпрэсіі, дзве ўсясветныя войны і вялікі зыход самай актыўнай часткі насельніцтва.

Ілюстрацыяй заблытаных лёсаў гэтага перыяду ў прыватнасці можна лічыць Язэпа Германовіча (псеўданім Віцук Адважны), каталіцкага святара, паэта і празаіка, аўтара біяграфічнай кнігі „Кітай, Сібір, Масква" а таксама „Як Ганула збіралася ў Аргентыту". Выдатная паэтка і дзеячка народнага руху – Ларыса Геніюш маладосць пражыла на Гарадзеншчыне, 11 гадоў жыла ў Празе, 9 гадоў прабыла ў савецкім гулагу і ў 1983 годзе памерла ў Зэльве. Калі б не эміграцыя, мабыць не было б пранізанага журбою за роднымі мясцінамі зборніка вершаў „Ад родных ніў" і калі б не яе драматычныя лёсы, пэўна творы не былі поўныя мужнасці і стойкасці духа спалучаных з жаноцкай чуллівасцю і цеплынёю. Большасць свайго доўгага жыцця пражыла ў эміграцыі Наталля Арсеннева (1903–1997), паэтка, драматург, перакладчыца, эмігранцкая культурна асветніцкая дзеячка. У яе творчасці, аднолькава калі

закранала гістарычныя тэмы такія як Слуцкае Паўстанне або асобу Францыска Скарыны, дамінуюць патрыятычныя матывы з філасофскім і містычным падыходам. Яе верш „Магутны Божа” па сённяшні дзень лічыцца духоўным гімнам Беларусі. Талент Арсенневай быў належна ацэнены нават у савецкай Беларусі, што з’яўляецца доказам несумненнага прызнання. У якасці другога паводле значнасці эміграцкага літаратара прынята лічыць паэта, празаіка і перакладчыка – Масея Сяднёва. Гэтак як у выпадку многіх аўтару, якія падаліся ў эміграцыю, ён дэбютаваў у міжваенны перыяд, а яго асноўныя творы, у прыватнасці прысвечаныя драматычнаму досведу з савецкіх лагераў і турмаў, былі напісаныя ўжо ў ЗША. Яго кніжкі пра злачынствы камунізму напэўна не маглі б пабачыць свет інакш як толькі на чужыне. Сяднёў моцна перажываў з прычыны русіфікацыі Беларусі і ў 1988 годзе пісаў: „Я ўсё жыццё аддаў слову. З прычыны яго я пакутаваў за кратамі. Я прынёс ахвяры на алтар слову. І як жа прыкра ўсведамляць, што яно стала непатрэбным. Мае браты-беларусы адракліся ад яго. Эх, ты маё недасягальнае слова! Навошта я мучыўся з табою? (Памятаю, што ў хвіліны прыгнечанасці таксама Сакрат Яновіч гаварыў: „а на чорта я дапешчваю кожнае роднае слова калі ў самой Беларусі вышэй цэняць „обшчэпанятный язык”).

Праўда, хаця і коратка, але ўсё ж у эміграцыі, у Празе, жыў знакаміты паэт, перакладчык і крытык – Уладзімір Жылка. У Празе з ім здарыўся надзвычай цікавы выпадак. Паэта, які хварэў на сухоты памылкова палічылі мёртвым. Незразумела чаму, пасля ўдзелу ў мінскай літаратурнай канферэнцыі ён вырашыў застацца ў савецкай Беларусі. Зрэшты, на сваю бяду, бо неўзабаве ён стаў перад судом, быў прысуджаны да ссылкі і ва ўзросце ўсяго 33 гадоў памёр на неабсяжных прасторах савецкай імперыі. Калі б застаўся ў Празе, мабыць напісаў бы яшчэ шмат цудоўных вершаў!

Тут варта хаця б адным сказам прыгадаць яшчэ аднаго эміграцкага паэта – Уладзіміра Клішэвіча. У 1937 годзе ён быў сасланы на Калыму, аднак з прычыны паўторнага разгляду яго справы паэт быў дастаўлены ў Мінск. Тут яго затрымала на радзіме вайна, а пасля вайны ён эміграваў на Захад і памёр у Лос Анджэлес. Аднак гэты паэт, які першапачаткова востра асуджаў бальшавіцкія рэпрэсіі і калектывізацыю, раптам пачаў наведваць Беларусь, станоўча выказвацца пра тамтэйшыя парадкі, што выклікала хвалю крытыкі і астракізму ў эміграцкіх колах. Клішэвіч задумаў нават цалкам з’ехаць у Беларусь, аднак раптоўная смерць не дазволіла яму зрабіць гэтае глупства і пераканацца наколькі ён памыляўся ў сваіх ацэнках.

Таленавіты паэтам быў Алесь Салавей (сапраўднае прозвішча – Альфрэр Радзюк). Ва ўзросце ўсяго 22 гадоў ён апынуўся ў эміграцыі ў Берліне, затым у Празе, Вене і нарэшце ажно ў Аўстраліі. Выдаў усяго пару зборнікаў вершай і некалькі паэм пранізаных любоў’ю і сумам за Бацькаўшчынай, аднак крытыкі ставяць яго ў адным раду самых выдатных эміграцкіх творцаў, побач з Арсенневай і Сяднёвым. У сваю чаргу, паэт і празаік Янка Юхнавец увогуле дэбютаваў на чужыне. Фонд Крэчэўскага ўшанаваў памяць гэтага таленавітага літаратара ўстанаўляючы літаратурную прэмію яго імя. Яе ўручаецца 3 лістапада ў дзень нараджэння паэта.

Сваё месца ў гісторыі беларускай літаратуры занялі: Алесь Змагар (сапраўднае прозвішча Яцэвіч), Рыгор Крушына (Козак), Уладзімір Дудзіцкі, Міхась Кавыль (Язэп Лешчанка), Янка Золак (Антон Даніловіч), Анатоль Бярозка (Мацей Смаршчок), Пётра Сыч, Сяргей Хмара, Янка Запруднік. З ліку эміграцкіх празаікаў бадай найвышэй ацэньваецца творчасць Кастуся Акулы (Аркадзь Качан), хаця станоўчыя рэцэнзіі атрымлівалі таксама творы Уладзіміра Сядуры, Юркі Віцьбіча, Лявона Савёнка, Аляксандры Саковіч (Іна Рытар, Іна Каханоўская). Эміграцыя і журба за Радзімай былі несумненна стымулам для творчасці найперш паэтаў і ўвогуле літаратару. У меншай ступені яны натхнялі да творчасці мастакоў. Аднак немалым прызнаннем карыстаўся мастак-імпрэсіяніст – Віктар Жаўняровіч. У прэстыжных галерэях выстаўлялі свае працы пераважна ўжо памерлыя:Уладзімір Шыманец, Івонка Сурвіла (Шыманец), Тамара Стагаловіч-Кольба, Пётр Міраковіч, Аляксандар Раманоўскі, Змітро Чайкоўскі, Ірына Рагалевіч а таксама скульптар Міхал Саўка-Міхальскі. У эміграцыі працавалі таксама знакамітыя кампазітары: Мікола Равенскі, Мікола Куліковіч-Шчаглоў, Эльза Зубковіч, Алесь

Карповіч. Калі разыходзіцца пра спевакоў, дык найвялікшай славай карыстаўся Міхась Забэйда-‑Суміцкі. На яго помніку на Альшанскіх могілках у Празе знаходзіцца надпіс: „Пясняр беларускі... жыў песняй і песняй даваў людзям радасць". „Беларускім салаў'ём" быў названы народжаны ўжо ў ЗША ў беларуска-ўкраінскай сям'і Багдан Андрусышын (Данчык), які зараз жыве і працуе ў Празе. Той самай „залатой Празе" якая прыняла ў мінулым гэтулькі знакамітых людзей і дзе зараз жыве немалая група прадстаўнікоў найноўшай хвалі палітычных эмігрантаў.

■ БЕЛАРУСЫ-АЎТАХТОНЫ ПАЗА БЕЛАРУССЮ

Адміністрацыйныя межы дзяржаў толькі зрэдку або і цалкам не супадаюць з месцам пастаяннага рассялення любога народу ці супольнасці. Падчас калі згуртаванні беларусаў у далёкім свеце можна назваць дыяспарай, гэта значыць прымусовым, спрычыненых экстраардынарнымі абставінамі расцярушваннем, дык памылкова часта гэтак акрэсліваецца беларусаў, якія спакон вякоў жывуць на сваёй зямлі. Тут маю на ўвазе дзясяткі тысяч этнічных беларусаў, грамадзян Польшчы, Літвы, Латвіі, Украіны і Расеі. Не паглыбляючыся ў падрабязнасці дастаткова сказаць, што на Беласточчыне і Віленшчыне, пачынаючы з часоў Вялікага Княства Літоўскага, цераз царскую Расею, Рэчапаспалітую Двух Народаў, ІІ Рэчапаспалітую да сённяшняга дня, не зважаючы на непазбежны працэс асіміляцыі і магутны прэсінг, беларускую нацыянальнасць дэкларуюць каля 50 тысяч чалавек. У падобных абставінах беларусамі лічыць сябе некалькі дзясяткаў жыхароў Літвы. Якой была б беларуская культура без Вільні незалежна ад таго, каму горад належаў? Як жа ўзбагацілі беларускую культуру такія людзі як Сакрат Яновіч (не памяншаючы ролі іншых творцаў). Калі разыходзіцца пра Яновіча, дык любіў ён Беларусь метафізічнай, узнёслай і чыстай любоўю як ідэю і ідэал, але пры гэтым не пераносіў ён, са шчэнтам русіфікаванай, савецкай Беларусі. З Гараденшчыны, за выключэннем сустрэч з літаратарамі, альбо наведвання Ларысы Геніюш у Зэльве ён вяртаўся прыгнечаны і расчараваны, асабліва тамтэйшым стаўленнем да беларускай мовы. З такой краінай немагчыма сябе атаясамліваць ці нават паважаць яе. Два гады таму гэта пацвердзіла Анна Ідзёр-Мірановіч у сваім даследаванні „Вобраз Рэспублікі Беларусь і беларусаў у свядомасці жыхароў усходняй часткі падляшскага ваяводства". Рэспандэнты, які дэкларавалі беларускую нацыянальнасць не атаясамліваюць сябе з беларускай дзяржавай як установай, аднак частка з іх называе Беларусь сваёй духоўнай Радзімай і радзімай продкаў". Наколькі вялікую паслугу аказваюць Беларусі такія мастакі як сусветнай славы Лявон Тарасэвіч, які не зважаючы на факт, што яго лічаць польскім мастаком, усё ж упарта падкрэслівае, што праўда, ён паходзіць з Польшчы, мае польскі пашпарт, але пачувае сябе беларусам. Калі нехта дасягне поспеху, прызнання і славы, як рэжысёр Тамара Саланевіч або пісьменніца Катажына Бонда, то факт што яны атаясамліваюць сябе з беларускасцю асабліва каштоўны і варты павагі, бо ён раўназначны са свайго роду гераізмам. Натуральна, такая пазіцыя не знаходзіць ніякага прызнання ў самой Беларусі, бо там, акрамя назвы, няшмат беларускага.

■ ЗНАЧЭННЕ СВЕДЧАННЯ СЛАВУТАСЦЕЙ

Асабіста, я ніколі не быў прыхільнікам прысабечвання вялікіх імёнаў, хаця большасць людзей схільная падпраўляць сваю біяграфію і шукаць пацверджання сваёй маніі велічы. Не ўхваляю таго, што з характэрнай для гэтай нацыі пачуццём велічы і лепшасці, палякі, не маргнеўшы вокам, лічаць сваімі, хаця і „крэсавымі" многіх выдатных людзей звязаных выключна з Беларуссю. Для мяне больш важнае не месца працы ці нараджэння, але тое кім сам чалавек лічыў сябе, з якой нацыянальнасцю і культурай ідэнтыфікаваўся. Бывае так, што нехта ўсё жыццё пражыў у Беларусі, але акрамя месца жыхарства, ён не мае нічога супольнага з краінай. Ён прыкладна адчуваў сябе грамадзянінам Савецкага Саюзу і працаваў на расейскую культуру. З другога боку, нельга недаацэньваць і таго факту, што такія людзі як Міцкевіч, Манюшка і Шагал выраслі на шматнацыянальнай, беларускай глебе. Хто ведае, ці некаторыя з выдатных людзей былі б такімі калі б нарадзіліся ў цалкам іншым месцы, у іншым асяроддзі. Акрамя таго я лічу, што для малой краіны, якая слушна ўспрыймаецца ў свеце як правінцыя або сатэліт Расеі проста неацэнным з'яўляецца тое, калі да сваіх беларускіх каранёў прызнаюцца

такія людзі як Кірк Даглз, Гарысон Форд, Скарлет Ёгансон, Бэнджэмін Копман, Ліза Кудроў, Уэйн Грэцкі, Валянціна Церашкова. Кожны вялікі спартовец (як Вікторыя Азаранка), кожны спявак або вучоны (як Барыс Кіт), гэтак у мінулым як і зараз, якія падкрэсліваюць паходжанне або прынамсі беларускія карані, робяць вялікую паслугу краіне. Нават пераможца Эўравізіі Саша Рыбак нейкім чынам нагадвае пра музыкальную, пявучую Беларусь, якая многім амаль выключна асацыіруецца з лысым, вусатым, незаменным прэзідэнтам.

■ РОЛЯ БЕЛАРУСІСТАЎ

Апрача эміграцкіх творцаў і дзеячаў а таксама тых, якія на пастаяннай аснове жывуць у іншых краінах, амбасадарамі Беларусі ў свеце аказаліся многія беларусісты з прыкладна двух дзясяткаў краін свету. Гэта пераважна сур'ёзныя, аўтарытэтныя навукоўцы, якія з прычыны сваіх зацікаўленні рэгіёнам Усходняй Еўропы, нейкім чынам засяродзіліся якраз на Беларусі. Каля 600 вучоных энтузіястаў Беларусі з 23 краін згуртаваныя ў Міжнародным Таварыстве Беларусістаў створаным 27 гадоў таму трыма міністэрствамі і Акадэміяй Навук Беларусі. Таварыства арганізуе Кангрэсы на якіх выступаюць такія людзі як Арнольд МэкМілін і Джым Дынглі (Вялікая Брытанія), Тымоты Снайдэр (ЗША), Пол Сутэр (Швайцарыя), Адраш Зольтан (Вугоршчыны) Нікалай Нікалаеў (Расея) Рыгор Піўтарак (Украіна), Рышард Радзік (Польшча). Многія беларусісты нагэтульки паглыбіліся ў беларускую тэматыку што вывучылі нават беларускую мову. Надзвычай цікавая асоба англійскага беларусіста Гайя Пікарда. Гэты выпускнік Сарбоны і Оксфарду, юрыст французка-англійскага паходжання меў цётку, хрышчаную жыдоўку, якая аднойчы завяла яго ў праваслаўны Сабор у Парыжы. Пікарда захапіўся царкоўнымі спевамі. Пазней, будучы сакратаром Таварыства культурных сувязяў з савецкім Саюзам ён зацікавіўся і беларускай музыкай. З навуковай экспедыцыяй наведаў нават Падляшша, збіраў даўнюю царкоўную музыку і публікаваў яе. „Мы павінны адукаваць брытанцаў, расказваць ім пра Беларусь" – маўляў Пікарда. Акрамя музыкі ён цікавіўся Скарынам, беларускімі перакладамі Бібліі і тэматыкай Вялікага Княства Літоўскага. Вартае падкрэслення тое, што Пікарда не цікавіўся палітыкай ігаварыў, што Беларусь яго цікавіць цалкам незалежна ад таго – хто зараз мае пры ўладзе ў Мінску.Фармальна не маючы нічога супольнага з Беларуссю, Пікарда з бэнэдыктынскай цярплівасцю, ціха і метадычна працаваў дзеля беларускай культуры не атрымліваючы за гэтай аніякай выгады ні матэрыяльнай карысці. Унікальны чалавек. Шкада, што адышоў у вечнасць 11 гадоў таму ва ўзросце 76 гадоў.

Апрача Таварыства Беларусістаў існуе яшчэ падобная арганізацыя, ці лепш сказаць праграма, праект. Гэта беларуска-літоўская ініцыятыва Міжнародны Кангрэс Даследчыкаў Беларусі. Кангрэс гуртуе каля 500 даследчыкаў і аналітыкаў, экспертаў і прадстаўнікоў грамадзянскай супольнасці а таксама ўрадавых і няўрадавых арганізацыі, якія займаюцца палітыкай, грамадствам і культурай Беларусі. Кангрэс гуртуе шырокае кола спецыялістаў з Беларусі, Еўразвязу, асабліва Польшчы і Літвы, Украіны, Расеі, ЗША ды іншых краін. Прэміі, якія ўручаюцца за найлепшыя працы з розных галін з'яўляюцца штуршком для студэнцкай моладзі каб зацікавіцца беларускай тэматыкай.

Сакрат Яновіч быў гарачым патрыётам Беларусі, насіў Беларусь у сэрцы хаця і жыў паза БССР і Рэспублікай Беларусь, у сваёй малой Радзіме. Апрача таго што напісаў і апублікаваў, ён шмат сказаў пра Беларусь, беларусаў у краіне і паза межамі ў прыватных гутарках з сябрамі. Спадзяюся і чакаю, што ў якасці развіцця і ўзбагачэння гэтага пралогу будуць прыведзеныя яго незабыўныя словы.

Васількаў, жнівень 2018
Кастусь Бандарук

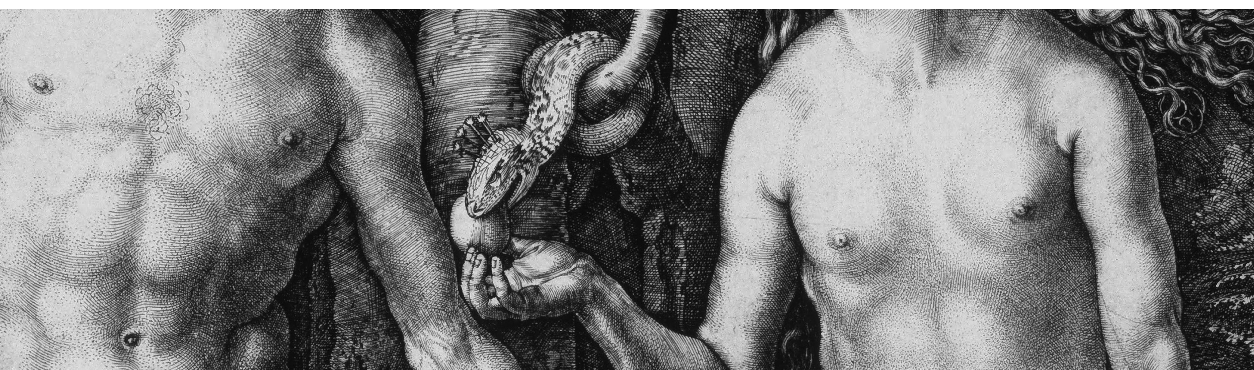

■ IDEA NIE ZNA GRANIC

Temat tegorocznego Trialogu jest rozmyślnie wieloznaczny. Rzecz w tym, że niejednoznaczne jest samo angielskie pojęcie „outside", które różni się od pojęcia „abroad". Zasadniczo to pierwsze oznacza kogoś albo coś „poza czymś" „na zewnątrz", „osobno", „na uboczu". W języku białoruskim zresztą podobnie w polskim jakkolwiek wymawianym z angielska, pojęcie „autsajder" zdecydowanie skłania się ku określeniu czegoś, co „odstaje", „nie nadąża", „nie pasuje", „nie odpowiada" pewnej całości lub kategorii. Tak więc w sporcie autsajderem jest zawodnik najsłabszy, ostatni w klasyfikacji, ten, który został odrzucony i wyłączony z dalszego współzawodnictwa. Natomiast w socjologii jest to człowiek, który egzystuje na marginesie społeczeństwa jako nieudacznik, wyrzutek, albo ktoś nieprzystający do ogółu społeczeństwa. Dla mnie temat „Białoruś na zewnątrz" przywodzi na myśl kilka kwestii, na których chcę się skupić. W moim przekonaniu temat wskazuje na:
– istnienie licznej, białoruskiej emigracji i diaspory;
– przywodzi na myśl pewien stopień obecności i aktywności Białorusinów oraz ich kultury w świecie;
– sugeruje fakt, że Białoruś promują w świecie zarówno jej dawni, jak i obecni wielcy ludzie w najrozmaitszych dziedzinach;
– Białoruś jest przedmiotem bezinteresownego zainteresowania i studiów ze strony wielu renomowanych entuzjastów – białorusistów z kilkunastu ważnych krajów świata;
– za sprawą swego politycznego wyboru kraj jest autsajderem w wielu dziedzinach, pozostaje mało znaczącym i mało znanym, zmarginalizowanym wyrzutkiem i pariasem.

■ ODWIECZNE ZJAWISKO MIGRACJI

Gdy w przypadku kraju lub narodu mówimy o jego miejscu w świecie, to automatycznie zakładamy, że nie ogranicza się on tylko do konkretnego terytorium. Tu siłą rzeczy nasuwa się kwestia rozproszenia i migracji. Pod pojęciem migracji rozumie się imigrację, emigrację i reemigrację oraz repatriację. Jako proces przemieszczeń i zmiany miejsca zamieszkania, wyjazdu z miejsca pochodzenia i przyjazdu do miejsca przeznaczenia, migracja dotyczy wszystkich bez wyjątku krajów świata. Różna może być natomiast skala tego zjawiska. W przypadku tak niewielkiego kraju, jak Białoruś, z niespełna 10 milionami mieszkańców, skala zjawiska emigracji jest bardzo duża i sięga co najmniej 1/4 ludności. Jest to zasadniczy powód, dla którego nie sposób pominąć tego zagadnienia i wręcz wypada poświęcić temu więcej uwagi. Najwięcej Białorusinów mieszka w Rosji, USA, Ukrainie, Polsce, Australii oraz Izraelu. Oprócz samej Republiki Białoruś, gdzie Białorusini stanowią 4/5 ludności, liczne ich skupiska znajdują się na Białostocczyźnie, Wileńszczyźnie, w przygranicznych rejonach Łotwy, Rosji i Ukrainy. Oczywiście, nie są to emigranci, lecz autochtoni mieszkający od wieków na tych terenach. W dużym zaokrągleniu można powiedzieć, że poza granicami obecnej Republiki Białoruś mieszka od 2 do 3,5 milionów ludzi w jakiś sposób związanych z Białorusią. Obecnie, poza granicami kraju żyje i pracuje około miliona, głównie zarobkowych, emigrantów z czerwonozielonym paszportem. Dość powiedzieć, że tylko w 2017 roku polskie konsulaty wydały Białorusinom 35 tysięcy wiz pracowniczych. Według badań socjologicznych, ponad połowa młodych Białorusinów, do lat 30., marzy o wyjeździe za granicę, a jeżeli tkwi na miejscu, to dlatego, że po prostu nie ma możliwości wyjazdu. Natomiast ludzie starsi nie są skłonni do zmiany miejsca zamieszkania z przyczyn obiektywnych. Na nich nikt nigdzie nie czeka i nikomu oni nie są już potrzebni. Przyczyny emigracji bywają:
– ekonomiczne, związane z poszukiwaniem lepszego życia, umownie mówiąc – „za chlebem";
– polityczne, wynikające z prześladowań opozycji politycznej. Świat przyjął zasadę, że każdy, kto udowodni prześladowanie, zasługuje na prawo azylu, czyli zgodę na stały pobyt i opiekę ze strony obcego państwa. Wielu Białorusinów opuściło kraj po wyborach 2010 roku;
– są też religijne migracje, z terenów objętych tymi problemami do krajów tolerancji religijnej lub do krajów, gdzie dane wyznanie jest dominujące;
– natomiast wojenne migracje związane są ze zbrojnymi konfliktami w obawie przed utratą życia.

■ OD DOBREGO SIĘ NIE UCIEKA

W przypadku białoruskiej emigracji zwykło się ją tłumaczyć głównie skądinąd naturalnym i zrozumiałym poszukiwaniem „chleba, woli i doli", czyli większego dobrobytu, więcej wolności oraz ogólnej poprawy swego bytu. Każda wojna, powstanie, okupacja albo głód skłaniały ludzi do opuszczenia swej ojczyzny. Najbardziej masowa emigracja Białorusinów – 1,5 miliona ludzi, przypada na koniec XIX – początek XX wieku. Kolejna wielka fala to emigracja około ćwierć miliona ludzi z zachodniej Białorusi w latach 20. i 30. XX wieku Sowiecki okres oznaczał dla Białorusinów straszliwe represje, zsyłki, przymusowe przesiedlenia. Następna wielka fala to koniec II wojny światowej. Powojenne lata przyniosły masową emigrację białoruskich Żydów, natomiast ostatnie 20 lat – emigrację polityczną.

W pewnym sensie każdą migrację można uznać za „przymusową", gdyż każda wskazuje na jakiś stopień niespełnienia, niezaspokojenia istotnych potrzeb życiowych, a to powoduje niełatwą decyzję o wyjeździe. Ludzie decydują się przenieść gdzie indziej, ponieważ ich ważne, wręcz podstawowe pragnienia i ambicje nie są należycie zaspokojone w dotychczasowym miejscu. Decydując się na wyjazd za granicę, emigrant motywowany jest głównie obiektywnymi warunkami rozwoju w ojczyźnie i porównuje je z warunkami, jakie spodziewa się zastać na emigracji. Oczywiście, wskutek migracji kraje, z których się wyjeżdża, zawsze tracą siłę roboczą oraz znaczny potencjał intelektualny. Zyskują je kraje, które imigrantów przyjmują i te z reguły są najbogatsze. Krajem, który od co najmniej 100 lat selekcjonuje imigrantów według ich przydatności są Stany Zjednoczone. Obecnie bardzo skrupulatnie „przesiewa" imigrantów również Australia.

■ PLUSY I MINUSY EMIGRACJI

Jeżeli generalnie nie ucieka się od dobrego i szczęśliwego życia i każda emigracja jest w jakimś stopniu przymusowa, to jej skutki należałoby rozpatrywać szerzej aniżeli tylko w kategoriach straty lub pozyskania siły roboczej i potencjału intelektualnego. Zasadniczo, socjologowie formułują cztery opcje, które najczęściej przydarzają się wszystkim bez wyjątku emigrantom po ich przybyciu do dowolnego kraju:
– asymilacja, czyli całkowite odrzucenie swojego ojczystego języka, doświadczeń kulturowych, oraz więzi z byłymi rodakami. Ta sytuacja ciągnie za sobą pełną i bezwarunkową akceptację modelu życia i kultury nowej Ojczyzny. Potomkowie Białorusinów, którzy przybyli do Ameryki ponad 100 lat temu często nawet nie wiedzą, skąd pochodzili ich biedni i niepiśmienni pradziadkowie. Nawet ich nazwiska mogące sugerować narodowość uległy całkowitej zmianie lub zniekształceniu.
– separatyzm albo pragnienie, aby zachować jak najwięcej z tradycji i wartości swojej ojczyzny. Powoduje to życie w obcym kraju w swojej małej grupie, w swoistym getto. Fanatyczne uwielbienie dla własnej kultury i bezustanne podkreślanie swej odmienności wyklucza z pełnego udziału w funkcjonowaniu danego państwa. Jeżeli separatyzm jest ponadto połączony z przekonaniem o wyższości swej kultury i religii oraz z pogardą dla swobody obyczajów w danym kraju, jest to znakomita pożywka w szczególności dla ekstremizmu islamskiego.
– ntegracja, czyli próba połączenia najlepszych cech, które były w kulturze swej prawdziwej Ojczyzny i tych, które są w kulturze kraju osiedlenia. Jest to pożądane przeciwieństwo separatyzmu, jednak polityka wielokulturowości, przynajmniej w Europie Zachodniej, nie zdała egzaminu.
– marginalizacja lub odrzucenie obydwu kultur, stopniowa degradacja osoby i stan sieroctwa społecznego. Jest to najtragiczniejszy skutek emigracji, kiedy człowiek trwa w stanie izolacji, bo jedno stracił a drugiego nie pozyskał. Wielu takich nieudaczników znalazło się wśród wielonarodowościowych grup meneli.

W przypadku emigrujących Białorusinów, jeżeli nie chodzi o czasową pracę zarobkową w sąsiednich krajach, niemal w 100% ulegają oni albo asymilacji, albo integracji. Tak było w przeszłości i tak jest obecnie. W przeważającej większości wypadków zasadniczy cel emigracji zostaje osiągnięty. Za granicą żyje się dostatniej, spokojniej, stabilniej i bezpieczniej. Jest wiele możliwości samorealizacji. Owszem, na początku są trudności z adaptacją do nowych realiów, jest dojmująca tęsknota za krajem, rodziną, bywają rozbite rodziny, rozwody, ulegają zerwaniu dawne więzi międzyludzkie. Jednak z czasem poczucie tych strat staje się mniej dokuczliwe i wreszcie całkiem zanika, zwłaszcza gdy ktoś ma możliwość odwiedzin rodziny i kraju ojczystego. Jednak właśnie dla tego kraju ci wyjeżdżający są z reguły ludźmi straconymi, ponieważ powroty z emigracji, jeżeli to

nie był tylko wyjazd w celu podreperowania budżetu domowego, są rzadkie.

Cztery lata temu, 16 czerwca 2014 roku, po 15 latach konsultacji, Białoruś wreszcie przyjęła ustawę „o Białorusinach za granicą". Władze liczyły na to, że emigranci będą ambasadorami Białorusi w świecie, że będą sprzyjać lepszemu wizerunkowi kraju na świecie, ożywieniu handlu z nią oraz inwestycjom zagranicznym. W zamian prezydent, rząd, poszczególne ministerstwa obiecywali sprzyjać zachowaniu przez emigrantów ojczystego języka i kultury. Dokument jest słaby, nieprzemyślany i czysto deklaracyjny. Rzecz w tym, że podobnie jak to było za sowieckich czasów, stosunek do emigrantów na Białorusi Łukaszenki jest niechętny i nieufny, jak do dysydentów, ludzi obcych ideowo. Ten dokument jest niewart papieru, na którym go wydrukowano. Kraj nie może pomagać w zachowaniu białoruskości za granicą, skoro na miejscu zajmuje się czymś zgoła przeciwnym. Ponadto, emigracja białoruska jest słabo zorganizowana, relatywnie raczej nadal biedna i pozbawiona wpływów, czego nie da się powiedzieć na przykład o Żydach z Białorusi. Po drugie, jeżeli ktoś w ciągu ostatnich 25 lat wyjechał za chlebem albo ze względów politycznych, to raczej nie zechce mieć do czynienia z krajem nadal biednym i nadal rządzonym przez tego samego człowieka. Wielu wyjechało właśnie z jego powodu. Tak więc dla Białorusinów ta prawdziwa, rzeczywista emigracja jest zasadniczo podróżą w jedną stronę.

■ BEZIDEOWOŚĆ RÓWNA SIĘ WYNARODOWIENIU

Wszyscy bez wyjątku badacze emigracji białoruskiej są zgodni co do jej nikłej świadomości narodowej. W przeszłości, w sytuacji, gdy nie było własnego państwa narodowego, nie było się z czym utożsamiać. W takich warunkach każdy wybitny Białorusin automatycznie był uważany za Rosjanina, Polaka albo Żyda. Na emigracji Białorusini dołączali do liczniejszych i lepiej zorganizowanych Rosjan, Polaków i Ukraińców. Z tymi ostatnimi po dziś dzień panuje największa zgoda, przyjaźń i zrozumienie. Wszyscy, którzy wyjechali za granicę przed początkiem pierwszej wojny światowej, często jako małopiśmienni chłopi, wyłącznie „za chlebem", błyskawicznie zasymilowali się i znikli jako odrębna grupa etniczna. Jak pisał emigracyjny działacz polityczny – Zianon Paźniak, niegdyś cała 14. ulica na Manhattanie rozmawiała po białorusku. Jednak ci słabo wykształceni chłopi i robotnicy roztopili się w amerykańskim tyglu już w pierwszym pokoleniu, stali się „nawozem historii, surowcem dla biologicznego i genetycznego istnienia Amerykanów, konsumenckim rynkiem dla innych". Również w okresie międzywojennym, polityczna emigracja koncentrowała się w ośrodkach bliżej kraju, w Czechosłowacji, w Łotwie i na Litwie, natomiast ta zarobkowa, chłopska emigracja podążała dalej na zachód, głównie do obu Ameryk. W 1921 roku w Nowym Jorku powstał Białoruski Komitet Narodowy i Białoruskie Biuro Prasowe, natomiast 1923 roku w Chicago – Białorusko-Amerykańskie Stowarzyszenie Narodowe. Jednak efekt ich pracy był mizerny. Nie zdołały one pobudzić diaspory do aktywności politycznej. Niestety, przy nikłej świadomości narodowej, bez szacunku dla swego języka, bez solidarności etnicznej i więzi ze starą ojczyzną, wobec słabej konsolidacji i organizacji, nieliczne białoruskie gazety i organizacje nie przetrwały próby czasu. Całkowicie inna była powojenna emigracja w połowie lat 40. Pod koniec i po zakończeniu wojny, w Europie Zachodniej znalazło się około 300 tysięcy Białorusinów, z reguły żarliwych patriotów, ludzi przeważnie młodych i aktywnych. Jeżeli część z nich współpracowała z Niemcami, co bezustannie się im wypomina, to trzeba wiedzieć, że robili to wyłącznie z patriotycznych motywów, w nadziei, wprawdzie naiwnej i złudnej, na utworzenie niezależnej Białorusi. Z obozów dla osób przesiedlonych trafili oni w większości do Wielkiej Brytanii, USA, Kanady i Australii. Wszak nie mogli wrócić do sowieckiej Białorusi na pewną śmierć. Tam w krajach osiedlenia stworzyli oni prężne organizacje jak „Stowarzyszenie Białorusinów Wielkiej Brytanii", „Białorusko-Amerykańskie Stowarzyszenie" albo „Białoruski Związek Młodzieży w Kanadzie". Niektóre z organizacji emigranckich utworzonych tuż po wojnie albo w późniejszych latach działają po dziś dzień.

Obecnie, co najmniej 44 organizacje dość aktywnie działają w 24 krajach: Argentynie, Australii, Bułgarii, Belgii, na Węgrzech, w Szwajcarii, Estonii, Szwecji, Czechach, Francji, Uzbekistanie, Ukrainie, Rosji, Polsce, Mołdowie, Litwie, Łotwie, Kanadzie, Kazachstanie, Izraelu, USA, Gruzji, Niemczech, Wielkiej Brytanii. W szczególności Białoruski Związek w Polsce istniejący od 25 lat jest federacją 7 mniejszych organizacji. W Kanadzie znajduje się białoruski rząd na uchodźstwie – Rada Białoruskiej Republiki Ludowej powstałej 100 lat temu. Absolutnie unikalną instytucją jest Białoruska Biblioteka i Muzeum im. Franciszka Skaryny w Lon-

dynie, gdzie zgromadzono 40 tysięcy tomów książek, gazet i czasopism. Jednak przyszłość tych organizacji jest niepewna ze względu na to, że stara emigracja odchodzi do wieczności a ostatnia fala imigrantów z Białorusi to z reguły całkiem inni ludzie. Owszem, są przeważnie wykształceni i obrotni, ale białoruskości w nich niewiele. Przewodniczący Federalnej Rady Białorusinów Australii – Jauhien Hrusza uważa, że nowych imigrantów Białoruś prawie nie interesuje. „Ich interesują dolary. Wszyscy są zrusyfikowani, uważają, że Białoruś nie może istnieć bez Rosji. Jakże możemy im przekazać ster kierowania naszymi organizacjami?" uważa Jauhien Hrusza. Jednak zupełnie inaczej myśli Paweł Siewiaryniec. „Emigracja to destylacja białoruskości do czystości łzy. W obcym środowisku, bez oparcia w postaci ojczystej ziemi, bez materialnych domieszek, ideał dalekiej Białorusi staje się wyjątkowo wzniosły, jasny i w ostateczności – duchowy". Z moich osobistych doświadczeń wynika, że emigracja zwłaszcza bez możliwości powrotu, często wzbudza patriotyczne uczucia u ludzi dotychczas niepoczuwających się do białoruskości. Na obczyźnie, przynajmniej w stosunkowo dalekiej Ameryce, istnieje silna potrzeba identyfikacji, utożsamienia się z jakimś narodem, jakąś większą grupą, chociaż niekoniecznie z państwem.

■ CO EMIGRACJA DAŁA BIAŁORUSI?

Mimo iż stosunek do emigracji w kraju przez całe dziesięciolecia był wrogi i nadal pozostaje nieufny, trochę wzgardliwy, raczej nieprzyjazny jak do dezertera, renegata, albo kogoś, kto poszedł na łatwiznę, to emigranci niezwykle ubogacili kulturę białoruską, rozsławili ją i sam kraj w świecie. Potwierdzeniem uznania tej roli dla kultury jest reakcja na zbiór wierszy Natalii Arsienniewej „Pod błękitnym niebem". W czasopiśmie „Połymia" w 1927 roku krytyk pisał: „Natalia Arsieniewa nie jest naszą, sowiecką poetką, ale należy ona do literatury białoruskiej niezależnie od miejsca jej powstania, wchodzi w ogólny nurt białoruskiego rozwoju kulturalnego". Wiele powiedział o twórczości poza granicami kraju Barys Saczanka w swej książce „Emigracja białoruska" wydanej w 1991 roku w Mińsku. Jednak w znacznej mierze książka ta skażona jest starym, mocno zakorzenionym sowieckim uprzedzeniem do emigracji. Autor dość nisko ocenia talent większości twórców emigracyjnych, co stawia kwestię, czy aby co nieco przeczytał, ale podstawowych faktów nie przeinacza. Sauczanka słusznie uważał, że zasługa emigracji najbardziej widoczna była w dziedzinie literatury i wydawnictw. Kiedy w 1867 roku władze carskie zabroniły pisać i wydawać po białorusku, zaczęły one wychodzić z druku Londynie, Paryżu i Krakowie. Wymienia on bardzo wielu białoruskich poetów i prozaików, uczonych, śpiewaków, kompozytorów oraz innych, którzy żyli albo nadal żyją na emigracji. Ich spuścizna jest niewątpliwie ważną częścią kultury białoruskiej, jakkolwiek w Ojczyźnie mało zbadaną i niedostatecznie docenioną. Warto wspomnieć, że Instytut Białoruskiej Historii i Kultury wydaje cykl broszur pod nazwą „100 znakomitych działaczy kultury białoruskiej". Przyznaję, że w moim odczuciu, w przypadku niektórych znakomitości ich związek z kulturą białoruską jest nikły lub mocno naciągnięty. Jako obywatele Imperium Rosyjskiego i często wywodzący się z polskich rodów szlacheckich pracowali oni przeważnie na rzecz kultury rosyjskiej lub polskiej. Osobiście uważam, że samo miejsce urodzenia albo pewien okres działalności na terytorium Białorusi, jak również zainteresowanie tematyką białoruską, nie świadczą o białoruskości tych ludzi.
Uważam, że wśród wybitnych postaci obowiązkowo powinni się znaleźć wcześniejsi niż Franciszek Skaryna, na przykład Eufrozyna Połocka, święta mniszka prawosławna z XII wieku, otaczana na Białorusi wielką czcią, pierwsza kobieta-święta na wschodniosłowiańskim obszarze. Również w XII wieku, żył wybitny, prawosławny biskup Cyryl Turowski zwany „ruskim Złotoustym". Wielce zasłużony dla kultury białoruskiej jest Szymon Budny, autor białoruskiego przekładu Katechizmu z 1562 roku. Kontynuatorami dzieła Skaryny byli Wasil Ciapiński, przedstawiciel starobiałoruskiej literatury polemicznej doby reformacji oraz święta prawosławna, księżna Zofia Słucka.

Tym nie mniej, samo miejsce urodzenia zostało potraktowane jako wyznacznik przynależności do narodu przez amerykański Panteon światowych znakomitości według uwagi poświęconej im w mediach elektronicznych. W dwudziestce znalazły się takie postaci jak Adam Mickiewicz, izraelski polityk Szymon Perez, sowiecki psycholog Lew Wygotskij, malarz Marc Chagall, izraelski polityk Menachem Begin, wielki książę litewski i król polski Stanisław August Poniatowski, sowiecki rewolucjonista i działacz bolszewicki Feliks Dzierżyński, naukowiec i lider ruchu syjonistycznego Chaim Weizman, polski reporter i pisarz Ryszard Kapuściński, sowiecki dyplomata

Andrej Hramyka, amerykański ekonomista Simon Kuzniets, poeta Janka Kupała, Ossip Zadkine, francuski rzeźbiarz, amerykański kompozytor Irving Berlin, malarz i scenograf Leon Bakst, prezydent Białorusi Aleksandar Łukaszenka, francuski malarz-ekspresjonista Chaim Soutine, polityk izraelski Icchak Shamir, izraelski działacz społeczny Eliazar Ben-Yehuda, izraelski pisarz i polityk Zalman Shazar. Z pochodzenia Żydem był również urodzony w guberni witebskiej białoruski i sowiecki rzeźbiarz Zair Azgur. Z wyższego spisu wynika, że ziemia białoruska najbardziej przysłużyła się Izraelowi a wiele znakomitości urodzonych w Białorusi jest pochodzenia żydowskiego, mimo iż wzbogacili oni kulturę innych krajów.

Jeżeli przyjąć inną metodologię i punkt widzenia, to do najwybitniejszych postaci związanych z Białorusią należy zaliczyć w szczególności Tadeusza Kościuszkę, wielce zasłużonego zarówno dla Polski, jak i Stanów Zjednoczonych. Ignacy Domeyko, wielki uczony, bohater narodowy Chile, urodził się na Grodzieńszczyźnie i pierwsze 30 lat spędził w kraju. Wielki geolog i badacz Syberii – Jan Czerski młodość także przeżył na rodzinnej Witebszczyźnie. Z tego samego regionu pochodził wybitny sowiecki konstruktor – Paweł Suchoj. Natomiast urodzony w Mohylowie Mikołaj Sudziłowski (Nicholas Russel) urodził się w Mohylewie i tu spędził młodość, zanim ruszył w świat i dotarł aż do Hawajów.

Z drugiej strony należy pamiętać, że większość wielkich Białorusinów nie była przykuta na całe życie do miejsca swego urodzenia i miała mniejsze lub większe doświadczenie emigracyjne. Poczynając od wielkiego Franciszka Skaryny i kończąc na współczesnych takich jak laureatka nagrody Nobla Swiatłana Aleksijewicz, polityk, działacz społeczny i literat Zianon Pazniak albo wielki pisarz Wasil Bykau, bardzo wiele znakomitości przez jakiś czas żyło albo nadal żyją poza granicami kraju. Dla wielu emigracja do bliższej lub dalszej zagranicy była życiową koniecznością albo wręcz wybawieniem od śmierci, lub zniewolenia. Dla jeszcze innych emigracja dała niezbędne warunki do życia i rozwoju ich talentu. Byli ludzie, którzy za nic w świecie nie chcieliby przejść na język rosyjski. Ich talent bez emigracji zostałby zaprzepaszczony.

Wiek XX przyniósł Białorusi pewną formę państwowości jednak ze wszystkimi perturbacjami wynikającymi z połowiczności i niespełnieniania dążeń narodowościowych. Na krótko pojawiła się Białoruska Republika Ludowa, po niej BSSR i zachodnia Białoruś w składzie Polski. Udziałem wybitnych Białorusinów urodzonych w końcu XIX i początku XX wieku stało się nie tylko odrodzenie okresu Naszej Niwy, lecz także dramat rewolucji, bolszewickie i sanacyjne represje, dwie wojny światowe i wielki exodus najaktywniejszej części społeczeństwa.

Ilustracją pogmatwanych losów tego okresu był w szczególności Jazep Hermanowicz (pseudonim Wincuk Adważny), duchowny katolicki, poeta i prozaik, autor biograficznej książki „Chiny, Syberia, Moskwa" oraz „Jak Hanula wybierała się do Argentyny". Znakomita poetka i działaczka ruchu narodowego – Łarysa Hieniusz młodość przeżyła na Grodzieńszczyźnie, 11 lat mieszkała w Pradze, 9 lat spędziła w sowieckich łagrach i zmarła w 1983 roku w Zelwie. Gdyby nie jej emigracja pewnie nie byłoby przepełnionego nostalgią za rodzinnymi stronami zbioru wierszy „Z rodzinnych poletek" (Ad rodnych niu) i gdyby nie dramatyczne losy pewnie jej utwory nie byłyby tak odważne i pełne hartu ducha wraz z kobiecą wrażliwością i ciepłem. Większość swego długiego życia, ponad pół wieku, przeżyła na emigracji Natalia Arsienniewa (1903–1997), poetka, dramaturg i tłumaczka, emigracyjna działaczka kulturalno-oświatowa. W jej twórczości, zarówno, gdy podejmuje tematy z historii, jak Powstanie Słuckie albo postać Franciszka Skaryyny, dominują motywy patriotyczne, filozoficzne i mistyczne. Jej wiersz „Mahutny Boża" po dziś dzień jest traktowany jako duchowy hymn Białorusi. Jej talent został doceniony nawet w sowieckiej Białorusi, co jest dowodem najwyższego uznania. Jako drugiego według talentu i dorobku wśród emigracyjnych twórców wymienia się poetę, prozaika i tłumacza Masieja Siadniowa. Jak wielu późniejszych emigrantów debiutował on w okresie międzywojennym, ale jego najważniejsze utwory, w szczególności traktujące o swych przeżyciach w więzieniach i łagrach, powstały już w USA. Jego powieści o zbrodniach komunizmu z pewnością nie ukazałyby się inaczej jak tylko na obczyźnie. Siadniou ubolewał nad rusyfikacją Białorusi i w roku 1988 pisał: „Ja całe swe życie oddałem słowu. Z jego powodu cierpiałem za kratami. Złożyłem ofiary na ołtarzu słowa. I jakże przykro jest uświadamiać, że stało się ono niepotrzebne. Bracia-Białorusini wyrzekli się go. Och, ty, moje niezgłębione

słowo. Po co ja męczyłem się z tobą?". (Pamiętam, że w chwilach największego rozżalenia również Sokrat Janowicz mawiał: „a po diabła ja dopieszczam każde słowo ojczyste, skoro w samej Białorusi wyżej się ceni ,obszczepaniatnyj jazyk'").

Wprawdzie krótko, ale również na emigracji, w Pradze, żył znakomity poeta, tłumacz i krytyk Uładzimir Żyłka. W Pradze miał miejsce niezwykle interesujący epizod, gdy poetę chorującego na suchoty uznano za zmarłego. Nie wiedzieć czemu po konferencji w Mińsku Żyłka postanowił zostać w bolszewickiej Białorusi. Na swoją zgubę, bo skazany na zsyłkę zmarł w wieku zaledwie 33 lat. Gdyby został w Pradze, pewnie napisałby jeszcze wiele wspaniałych wierszy. Tu warto wspomnieć jeszcze jednego poetę emigracyjnego Uładzimira Kliszewicza. W 1937 roku był zesłany aż na Kołymę, ale z powodu powtórnego rozpatrywania jego sprawy znalazł się w Mińsku, gdzie zastała go wojna. Po wojnie wyemigrował na zachód i zmarł w Los Angeles. Jednak ten poeta, który początkowo ostro potępiał bolszewickie represje i kolektywizację, raptem zaczął odwiedzać Białoruś, pozytywnie wypowiadać o tamtejszej rzeczywistości i nawet zamierzał powrócić z emigracji, co wywołało falę krytyki i ostracyzm w środowisku emigranckim. Gdyby nie niespodziewana śmierć, pewnie by wrócił i przekonałby jak bardzo się mylił w swej ocenie.

Utalentowanym poetą był Aleś Saławiej (prawdziwe nazwisko Alfred Radziuk). W wieku zaledwie 22 lat znalazł się na emigracji w Berlinie, Pradze, Wiedniu i wreszcie w Australii. Wydał zaledwie kilka zbiorów wierszy i poematów przepełnionych miłością i tęsknotą do Ojczyzny, ale krytycy stawiają go w jednym rzędzie najwybitniejszych twórców emigracyjnych z Arsienniewą i Siadniowem. Z kolei poeta i prozaik Janka Juchnawiec w ogóle debiutował na emigracji. Fundacja Kreczeuskiego uszanowała pamięć tego zdolnego literata, który nie wszystko napisane wydał, ustanawiając Premię Literacką jego imienia. Wręcza się ją 3 listopada w dniu urodzin poety. Swoje miejsce w historii literatury białoruskiej zajęli: Aleś Zmahar (prawdziwe nazwisko – Jacewicz), Ryhor Kruszyna (Kozak), Uładzimir Dudzicki, Michaś Kawyl (Jazep Leszczanka), Janka Zołak (Anton Daniłowicz), Anatol Biarozka (Maciej Smarszczok), Piatro Sycz, Siarhiej Chmara, Janka Zaprudnik. Z grona emigracyjnych prozaików najwyżej ceniona jest twórczość Kastusia Akuły (Arkadź Kaczan), ale pozytywnie oceniane także utwory Uładzimira Siadury, Jurki Wićbicza, Lawona Sawionka, Aleksandry Sakowicz (Ina Rytar, Ina Kachanouskasja).

O ile emigracja i tęsknota za Ojczyzną były natchnieniem dla wielu poetów, to w mniejszym stopniu dla artystów. Jednak znacznym uznaniem cieszył się malarz-impresjonista Wiktar Żauniarowicz. W znanych galeriach wystawiali swe prace przeważnie już zmarli: Uładzimir Szymaniec, Iwonka Surwiła (Szymaniec), Tamara Stahałowicz-Kolba, Piotr Miranowicz, Alaksandar Ramanouski, Zmitro Czajkouski, Iryna Rahalewicz, oraz rzeźbiarz Michał Sauka-Michalski. Na emigracji tworzyli znakomici kompozytorzy: Mikoła Rawienski, Mikoła Kulikowicz-Szczahłou, Elza Zubkowicz, Aleś Karpowicz. Jeżeli zaś chodzi o śpiewaków, to największą sławą cieszył się Michaś Zabejda-Sumicki. Na jego pomniku na Olszańskim cmentarzu w Pradze widnieje napis „Pieśniarz białoruski... żył pieśnią i pieśnią dawał ludziom radość". „Białoruskim słowikiem" nazwany został, urodzony już w USA syn białorusko-ukraińskich emigrantów, Bahdan Andrusyszyn (ps. Danczyk), który obecnie mieszka i pracuje również w Pradze. Tej samej „złotej Pradze", która przyjęła w przeszłości tylu wspaniałych ludzi i gdzie obecnie mieszka liczna grupa z ostatniej fali emigracji politycznej.

■ BIAŁORUSINI – AUTOCHTONI POZA BIAŁORUSIĄ

Granice administracyjne państw rzadko, a raczej wcale nie pokrywają się z miejscem stałego osiedlenia przedstawicieli dowolnego narodu lub wspólnoty. O ile skupiska Białorusinów w świecie można nazwać diasporą, czyli przymusowym lub wymuszonym przez jakieś okoliczności rozproszeniem, o tyle często mylnie określa się tak Białorusinów od wieków mieszkających na swojej ziemi. Mam na myśli dziesiątki tysięcy obywateli Polski, Litwy, Łotwy, Ukrainy i Federacji Rosyjskiej. Aby szczegółowo nie zagłębiać się tę tematykę, dość powiedzieć, że na Wileńszczyźnie i Białostocczyźnie od wieków, poczynając od czasów Wielkiego Księstwa Litewskiego przez Rzeczpospolitą Obojga Narodów, carskie panowanie, II Rzeczpospolitą, do chwili obecnej mieszkają etniczni Białorusini. W Polsce według ostatniego spisu powszechnego narodowość białoruską nadal, pomimo nieubłaganej asymilacji i potężnej presji, deklaruje około 50 tysię-

cy osób i w podobnych warunkach niemal tyle na Litwie. Czym byłaby kultura białoruska bez Wilna, niezależnie od tego, do kogo to miasto należało? Jakże ubogacili kulturę białoruską tacy polscy Białorusini jak Sokrat Janowicz, nie umniejszając znaczenia twórczości innych literatów. Jeżeli chodzi o Janowicza, to kochał on Białoruś metafizyczną miłością jak ideę i ideał, ale nie cierpiał on zrusyfikowanej do szpiku kości sowieckiej Białorusi. Z Grodzieńszczyzny, z wyjątkiem spotkań z literatami, np. pobytu w Zelwie u Łarysy Hieniusz, Janowicz wracał przygnębiony i rozczarowany zwłaszcza tamtejszym stosunkiem do języka białoruskiego. Z takim krajem niełatwo jest utożsamiać się, lubić go albo przynajmniej szanować go. Dwa lata temu potwierdziła to Anna Idzior-Mironowicz w swej książce „Obraz Republiki Białoruś i Białorusinów w świadomości mieszkańców wschodniej części województwa podlaskiego". „Respondenci, którzy zadeklarowali narodowość białoruską nie utożsamiają się z państwem białoruskim jako instytucją, jednak przez część z nich Białoruś nazywana jest duchową ojczyzną lub ojczyzną przodków" – konkluduje ona. Jak wielką przysługę okazują Białorusi tacy artyści jak Leon Tarasewicz, który będąc uważanym za polskiego malarza wciąż uparcie podkreśla, że owszem, pochodzi z Polski i ma polski paszport, ale czuje się Białorusinem. Jeżeli ktoś osiągnie sukces, uznanie i sławę, jak reżyser Tamara Sołoniewicz albo pisarka Katarzyna Bonda, ich utożsamianie się z białoruskością jest szczególnie cenne i godne uznania, bo jest to równoznaczne ze swego rodzaju heroizmem. Oczywiście, ta postawa nie znajduje uznania w samej Białorusi, bo prócz nazwy niewiele tam z białoruskości.

■ ZNACZENIE ŚWIADECTWA SŁAW

Osobiście, nigdy nie byłem zwolennikiem zawłaszczania wielkich imion, jakkolwiek wszyscy są skłonni do poprawiania swej biografii i szukania uzasadnień dla swej megalomanii. Nie pochwalam tego, że z charakterystycznym dla nich poczuciem wyższości, Polacy, bez mrugnięcia okiem, uważają za swoich, jakkolwiek „kresowych", wiele wybitnych postaci związanych niemal wyłącznie z Białorusią. Dla mnie ważniejszym jest nie miejsce urodzenia albo pracy, ale to, za kogo ten ktoś sam się uważał, z jaką narodowością albo kulturą się utożsamiał. Bywa, że ktoś całe swe życie przeżył na Białorusi, ale poza miejscem zamieszkania nic go z Białorusią nie łączyło. Czuł się przykładowo obywatelem Związku Sowieckiego i pracował na rzecz kultury rosyjskiej. Z drugiej strony nie wolno całkowicie lekceważyć faktu, że ktoś taki jak Mickiewicz, Moniuszko albo Chagall wyrośli na białoruskiej wielonarodowościowej glebie. Kto wie, czy niektórzy wielcy ludzie byliby wielkimi, gdyby urodzili się gdzie indziej, w innym środowisku. Ponadto uważam, że dla małego kraju słusznie postrzeganego w świecie jako prowincja albo satelita Rosji wprost bezcenne jest, gdy do swych białoruskich korzeni przyznają się albo przyznawali tacy ludzie jak Kirk Douglas, Harrison Ford, Scarlett Johansson, Benjamin Kopman, Lisa Kudrow, Wayne Gretzky, Walentyna Tierieszkowa. Każdy wielki sportowiec (jak Wiktoria Azarenka), każdy śpiewak, uczony (jak Barys Kit), zarówno w przeszłości, jak i obecnie, który podkreśla pochodzenie albo przynajmniej swe białoruskie korzenie oddaje wielką przysługę krajowi. Nawet zwycięzca Eurowizji Sasza Rybak w jakiś sposób przypomina o rozśpiewanej, muzykalnej Białorusi kojarzonej niemal wyłącznie z łysym, wąsatym niezastąpionym prezydentem.

■ ROLA BIAŁORUSISTÓW

Prócz emigracyjnych twórców i działaczy oraz tych stale mieszkających w sąsiednich krajach, ambasadorami Białorusi w świecie okazali się liczni białorusiści w kilkunastu krajach świata. Są to przeważnie poważni, uznani naukowcy. Z racji swych zainteresowań regionem Europy Wschodniej, jakimś trafem szczególnie zainteresowali się oni akurat Białorusią. Około 600 uczonych entuzjastów Białorusi z 23 krajów skupiło się w Międzynarodowym Stowarzyszeniu Białorusistów. Utworzone zostało ono 27 lat temu przez trzy ministerstwa i Akademię Nauk Białorusi. Stowarzyszenie organizuje Kongresy, na których występują tacy uczeni jak Arnold McMillin i Jim Dingley (Wielka Brytania), Timothy Snyder (USA), Paul Suter (Szwajcaria), Andras Zoltan (Węgry), Nikołaj Nikołajew (Rosja), Ryhor Piwtorak (Ukraina), Ryszard Radzik (Polska). Wielu białorusistów tak dalece zagłębiło się w tematykę białoruską, że opanowali nawet język białoruski. Wręcz fascynująca jest postać angielskiego białorusisty Guy'a de Picarda. Ten absolwent Sorbony i Oxfordu, prawnik pochodzenia francusko-angielskiego miał ciotkę, ochrzczoną Żydówkę, która zaprowadziła go w Paryżu do cerkwi prawosławnej i gdzie Picarda zachwycił się śpiewem cerkiewnym.

Później jako sekretarz Towarzystwa więzi kulturalnych ze Związkiem Sowieckim Picarda zainteresowal się muzyką białoruską. Z ekspedycją naukową odwiedził nawet Podlasie, zbierał dawną muzykę cerkiewną i publikował ją. „Powinniśmy edukować Brytyjczyków, opowiadać im o Białorusi" – mawiał Picarda. Prócz muzyki interesował się on Skaryną, białoruskimi przekładami Biblii oraz tematyką Wielkiego Księstwa Litewskiego. Co godne podkreślenia, Guy Picarda nie interesował się polityką i powtarzał, że Białoruś go interesuje niezależnie od tego, kto aktualnie sprawuje władzę w Mińsku. Formalnie niemający nic wspólnego z Białorusią Guy Picarda z benedyktyńską cierpliwością, cicho i metodycznie pracował na rzecz kultury białoruskiej nie czerpiąc z tego żadnych profitów ani korzyści materialnej. Unikalny człowiek. Godny najwyższego uznania. Wielka szkoda, że odszedł 11 lat temu w wieku 76 lat. Prócz Stowarzyszenia Białorusistów istnieje jeszcze jedna pokrewna organizacja albo raczej białorusko-litewskie przedsięwzięcie: Międzynarodowy Kongres Studiów Białoruskich. Kongres skupiający około 500 badaczy i analityków został zainicjowany jako coroczne spotkanie ekspertów i przedstawicieli społeczeństwa obywatelskiego, instytucji rządowych i pozarządowych, którzy zajmują się polityką, społeczeństwem i kulturą Białorusi. Kongres gromadzi szerokie grono specjalistów z Białorusi, Unii Europejskiej (w tym w szczególności z Polski oraz Litwy), Ukrainy, Rosji, USA oraz innych krajów. Przyznawane przez Kongres nagrody za najlepsze prace z różnych dziedzin pobudzają młodzież akademicką do zainteresowania się tematyką białoruską.

Sokrat Janowicz był żarliwym patriotą białoruskim, nosił Białoruś w sercu, mimo iż mieszkał poza BSSR i Republiką Białoruś, w swojej małej Ojczyźnie. Prócz tego, co napisał i wydał, bardzo wiele powiedział o Białorusi i Białorusinach w kraju i za granicą w prywatnych rozmowach z przyjaciółmi. Ufam i oczekuję, że w charakterze rozwinięcia i wzbogacenia tego wstępu zostaną przywołane jego niezapomniane słowa.

Wasilków, sierpień 2018 rok
Konstanty Bondaruk

XIX ТРЫЯЛОГ У КРЫНКАХ
«BELARUSIAN OUTSIDE»

пятніца, 31 жніўня

МАСТАЦТВА
17:00 Галерэя Крынкі – вул. Ю. Пілсуцкага 6

«ПРА___БЕЛ»
Аліна Блюміс, Максім Вакульчык, Ягор Галуза, Жанна Грак,
Лена Давідовіч, Андрэй Дурэйка, Аляксей Казанцаў, Андрэй Логінаў,
Віка Мітрычэнка, Марына Напрушкіна, Уладзімір Пазняк, Ганна Сакалова,
Лена Сулкоўская, Максім Тымінко, Ігар Цішын, Сяргей Шабохін,
Яна Шостак, Алег Юшко
куратар: Андрэй Дурэйка

субота, 1 верасня

ДЫСКУСІЯ
Каўказская сінагога – вул. Ю. Пілсуцкага 5
мадэратар: Яраслаў Іванюк

11:00 ЛІТАРАТУРА
Уладзіслаў Ахроменка, Павел Касцюкевіч, Ян Максімюк, Сяргей Шупа

13:00 СМІ
Мікалай Ваўранюк, Сяргей Дубавец, Павел Мажэйка

15:30 КУЛЬТУРА
Алена Макоўская, Валянцін Акудовіч, Андрэй Дурэйка, Лёнік Тарасэвіч

МУЗЫКА
Каўказская сінагога – вул. Ю. Пілсуцкага 5
18:30 Galina Chikiss
20:30 Port Mone «WHISPER»

XIX TRIALOG W KRYNKACH
«BELARUSIAN OUTSIDE»

piątek 31 sierpnia

SZTUKA
17:00 Galeria Krynki – ul. J. Piłsudskiego 6

«PRA___BEL»
Alina Blumis, Maksim Wakulczyk, Jahor Hałuza, Żanna Hrak,
Lena Dawidowicz, Andrei Dureika, Alaksiej Kazancau, Andrei Łohinau,
Wika Mitryczenka, Maryna Napruszkina, Uładzimir Pazniak, Hanna Sakałowa,
Lena Sułkouskaja, Maksim Tyminko, Ihar Ciszynia,
Siarhiei Szabochin, Jana Szostak, Aleh Juszka
kurator: Andrei Dureika

sobota 1 września

DYSKUSJA
Synagoga Kaukaska – ul. J. Piłsudskiego 5
moderator: Jarosław Iwaniuk

11:00 LITERATURA
Uładzisłau Achromienka, Paweł Kaściukiewicz, Jan Maksymiuk, Siarhej Szupa

13:00 MEDIA
Mikołaj Wawrzeniuk, Siarhej Dubawiec, Pawieł Mażejka

15:30 KULTURA
Alena Makouskaja, Walancin Akudowicz,
Andrej Durejka, Leon Tarasewicz

MUZYKA
Synagoga Kaukaska – ul. J. Piłsudskiego 5
18:30 Galina Chikiss
20:30 Port Mone «WHISPER»

Organizator: Fundacja Villa Sokrates w Krynkach Współorganizator: Muzeum Podlaskie w Białymstoku
Partnerzy: Urząd Miasta Krynki, Gminny Ośrodek Kultury w Krynkach, Białoruskie Centrum Informacyjne
Wystawę w ramach XIX Trialogu dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego
oraz zrealizowano przy wsparciu finansowym Województwa Podlaskiego
Annus Albaruthenicus 2018 zostanie wydany dzięki finansowemu wsparciu Fundacji PKO Banku Polskiego

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

MUZEUM PODLASKIE W BIAŁYMSTOKU

Fundacja

GAZETA wyborcza

Polskie Radio Białystok